

KARI TARKIAINEN

Luonnollisten rajojen oppi ja David Alopaeuksen osuus Suomen suuriruhtinaskunnan rajojen synnyssä

Filosofian tohtori Kari Tarkiainen tarkastelee Suomen suuriruhtinaskunnan rajojen syntyä. Aikaisempi tutkimus ei ole juuri käsitellyt territorion muodostumista yhtenä kysymyksenä. Syiksi uusien rajojen syntyyn on tavallisesti esitetty lännessä voitokkaan sodan jälkeistä välttämätöntä aluelaajennusta, mutta idän suhteen on tutkimuksessa tullut esiin useita eri syitä, joista näkyvimpänä voi pitää alueella esiintyneitä sosiaalisia epäkohtia, talonpoikien kapinointia ns. lahjoitusmaiden alueilla. Tarkiainen ottaa esille etenkin David Alopaeuksen osuuden rajojen syntyprosessissa.

■ Suomen suuriruhtinaskunnan muodostumista seuranneina aikoina ratkaistiin uuden valtion territoriaalinen laajuus. Raja entistä emämaata Ruotsia vastaan päätettiin Haminan rauhassa syyskuun 17. päivänä 1809 ja se tuli kulkemaan pohjoisessa pitkin Tornion- ja Muonionjokia sekä lännessä keskellä Merenkurkkua ja Ahvenanmerta. Idässä taas tapahtui Venäjän yhteydessä 1700-lu-

vun alkupuolelta asti olleen Viipurin kuvernementin eli Vanhan Suomen yhdistäminen muuhun Suomeen keisarillisella reskriptillä 23. päivänä joulukuuta 1811.¹ Sisärajoiksi Venäjän keisarikuntaa vastaan tulivat Laatokka ja Rajajoki. Suuriruhtinaskunnan territorion rajaaminen oli näin tapahtunut runsaan kahden vuoden aikana sekä lännessä että idässä.

Tutkimuksessa ei ole juuri käsitelty territorion muodostumista yhtenä kysymyksenä. Tavallista on ollut, että molempia rajanvetoja pidetty erillään, ja katsottu johtuneiksi eri syistä. Syiksi uusien rajojen syntyyn on tavallisesti esitetty lännessä voitokkaan sodan jälkeistä välttämätöntä aluelaajennusta, mutta idän suhteen on tutkimuksessa tullut esiin useita eri syitä, joista näkyvimpänä voi pitää alueella esiintyneitä sosiaalisia epäkohtia, talonpoikien kapinointia ns. lahjoitusmaiden alueilla.² Yhteisten selitysten

1. Kaikki päivämäärät tässä esityksessä ovat uutta lukua.

2. Suuriruhtinaskunnan alueen laajentumisesta 1809–12 on olemassa huomattava tutkimuskirjallisuus. Tässä on Haminan rauhan osalta lähinnä seurattu Erik Hamnströmin (1902) teosta *Freden i Fredrikshamn*, Diss. Ups., Upsala sekä Kesar Filippovitš Ordinin lähdejulkaisun luontoista teosta (1889) *Pokoranie Finlândii: opyt opisaniâ po neizdannym istovcnikam. II*, St. Peterburg, 434–486. Ordinin teoksen lähdearvosta ja tendensseistä katso Osmo Jussila (2009) *Från ärolöst till ärorikt. 1808–1809 års krig med ryska ögon*. Fänrikens marknadsminne. Red. Max Engman. Svenska Litteratursällskapet i Finland/ Atlantis, Helsingfors-Stockholm, 122–126. Vanhan Suomen yhdistämisen osalta on käytetty J. R. Danielson-Kalmarin teosta (1911) *Viipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen*, Porvoo. Myös Danielson- Kalmarin teoksen alkupainos (1894) *Viborgs läns återförening med det övriga Finland*, Helsingfors kannattaa osittain toisenlaisena ottaa huomioon. Nämä esitykset ovat tosin vanhoja, mutta käsittelevät kattavasti tärkeimmän lähde-

etsimistä vaikeuttaa, että aluelaajennusten perustelut vaihtelivat vuosina 1808–12 melkoisesti esittäjänsä aseman mukaan. Haminan rauhan osalta voi puhua keisari Aleksanteri I:n sekä venäläisen ja ruotsalaisen rauhanneuvottelukunnan mielipidekirjosta. Suuriruhtinasunnan asukkaiden oma sana jäi pois Haminan neuvottelupöydästä, sillä suomalaisia ei kelpuutettu mukaan keskusteluihin, vaikka Carl Erik Mannerheim oli esittänyt tätä aatelissäädyn kannattamana Porvoon maapäivillä.³ Vanhan Suomen yhdistämisen osalta paikallisia mielipiteitä kuultiin runsaammin, mutta senkin kohdalla ongelma on tutkimuksessa supistettu kysymykseksi keisarin ja Gustaf Mauritz Armfeltin keskenään sopimasta filantrooppisesta selitysmallista.

Luonnolliset rajat

Käsittelen tässä tutkielmassa suuriruhtinasunnan rajojen muodostamista ns. luonnollisten rajojen teorian pohjalta, joka esiintyy pohjavireenä molemmissa rajanvedoissa. Teoria luonnollisista rajoista – kuten kaikesta muustakin ”luonnollisesta” kannatettavana ilmiönä – kuului valistusfilosofien John Lockelta perimään ajatusmaailmaan. Voltaire, Rousseau ja Diderot katsoivat, toisin kuin edeltänyt aikakausi, että varsinkin vesistöt olivat luonnollisia, erottavia rajoja.

Tältä näkökannalta vanhan Ruotsin suurvallan rajat eivät olleet luonnolliset, kun se oli hahmottunut meren molemmille puolille. Niinpä mm. Rousseau katsoi, että Ruotsin ja Venäjän ”luonnollinen” raja olisi Itämeri ja Pohjanlahti. Ruotsin pitäisi käsittää myös Norja, mutta vailla Suomea ja Pom-

aineiston. Uudemmissa yleisesityksistä mainittakoon Päiviö Tommila (2008) *Suomen autonomian synty 1808–1819*, toinen, uudistettu painos, Helsinki:Edita, sekä erityisesti kansainvälisiä yhteyksiä kartoittava Matti Klingen (2009) *Napoleonin varjo. Euroopan ja Suomen murros 1795–1815*, Helsinki: Otava. Läänin yhdistämisen osalta tärkeitä osviittoja antaa lisäksi Jyrki Paaskosken (1997) tutkielma ”G. M. Armfelt och Gamla Finland”, *Historisk Tidskrift för Finland* 3, Helsingfors 301–317.

3. Erkki K. Osmonsalo (1932) *Suomen rajapolitiikka I. Ruotsin-vastaista rajaa koskevat kysymykset 1809–1824*, Diss. Helsinki, Helsinki 8.

meria, tämä oli Ruotsissakin 1800-luvun alussa joskus esitetty mielipide. Myös maan sisäisten rajojen pitäisi olla ”luonnollisia”. Niinpä itse kuningas Kustaa III katsoi tarpeelliseksi muuttaa Suomen sisäisiä lääninrajoja niin, että ne tulisivat enemmän noudattamaan sisävesiä, kuten Näsijärveä ja Päijännettä.

Kun Suomi oli liitetty Venäjään, perusteltiin tapahtunutta muutosta Pohjanlahden molemmilla puolilla juuri ajatuksella luonnollisista rajoista. Maantieteellisesti katsoen Suomi ei tosiaankaan näyttänyt kuuluvan osaksi Ruotsia.⁴ Merkittävin osoitus ”luonnollisten rajojen” teorian voimasta oli 1700- ja 1800-luvun alun Euroopassa oli tietenkin Ranskan pyrkimys ulottaa rajansa Reinille. Se oli yhtenä syynä pitkäaikaisiin sotiin ja maanosan suureen epästabiilisuuteen.

Mutta samaan aikaan esiintyi myös näkemystä, että vesi- ja jokirajat olivat luonnottomia silpoessaan yhteyksiä esimerkiksi saaristojen piirissä ja hajottaessaan jokilaakson asutusta. Tätä näkemystä edusti esimerkiksi Ruotsin johtava kartografi Samuel Gustaf Hermelin, jonka Ruotsin kartta vuodelta 1797 oli Haminassa päätetyn rajanvedon pohjana. Hermelin kirjoitti, että koko ajatus jokilaaksoista rajana olisi kylien ja tilusten viljelmät jakavana hylättävä.⁵

Mutta luonnollisten rajojen käsitteeseen ei Euroopassa tähän aikaan vielä liittynyt ajatusta kansallisuus- tai kielirajan sopivuudesta valtion rajaksi. Suomessa luonnollisten rajojen käsitteeseen tosin yhdistyi jonkin verran myös käsitys suomalaisuudesta, joka miellettiin osaksi tiettyä maantieteellistä aluekokonaisuutta. Sen sijaan Euroopan kartta oli yleisesti ottaen hyvin pirstaleinen, ja useat valtiot olivat monista kansoista ja kielistä koostuvia konglomeraatteja. Vaikka Ranskan vallankumous ja Napoleon piirsivät Euroopan kartan uudelleen, ja Wienin kongressi teki sekin samaa työtä, vaikka

4. Kati Katajisto (2008) *Isänmaamme keisari. Eliitin kansallisen identiteetin murros ja suomalaisen isänmaan rakentuminen autonomian ajan alussa*, Diss. Hki, Helsinki 151.

5. Erkki K. Osmonsalo (1932) 26. Katso myös Einar Bratt (1958) *En krönika om kartor över Sverige*, Stockholm.77–78.

päinvastoin, jäivät useat valtiot monikansalliseksi. Puolan osalta esiintyi kylläkin tiettyä yhdistelypyrkimystä, mutta lähinnä teknillisistä syistä.

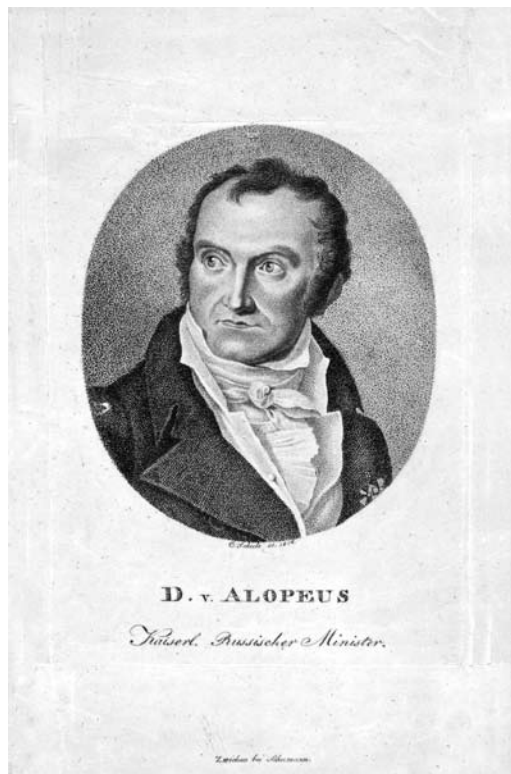
Kuitenkin jo tuohon aikaan esiintyi jonkin verran ajatusta valtion ja sitä asuttavan kansan yhteisen identiteetin suotavuudesta. Tähän käsityskantaan liittyy myös mielipide, että myös alistetuilla kansoilla, kuten suomalaisilla, oli jonkinlaista omaa historiaa, mutta ei riittävästi valtioksi asti. Voidaan perustellusti kysyä, mikä mahdollinen osuus juuri kansan suomalaisuudella ehkä oli rajanvedoille. Tätä kysymystähän vanhempi tutkimus, esimerkiksi Danielson-Kalmari, on korostanut, mutta uudempi on pitänyt sitä anakronistisena.

Viipurilaissyntyinen diplomaatti Venäjän palveluksessa

Nämä kytkennät aikakauden aatteisiin tuntuvat ehkä etäiseltä, kun pohdimme Suomen autonomisen valtion molempia rajoja, mutta ne muuttuvat konkreettisemmiksi, kun huomaamme, että yksi ja sama henkilö – ja ainoastaan hän yhteisenä tekijänä – oli mukana hahmottamassa Suomen molempia rajauksia. Hän oli Venäjän keisarikunnan johtaviin diplomaatteihin kuulunut, sittemmin kreivin arvon saanut David Alopeaus (1769–1831).

Alopeaus osallistui rauhanneuvottelijana Haminan rauhan solmimiseen syyskuussa 1809 ja oli vuosina 1810–11 Venäjän niin sanotun salaisen neuvoston jäsenenä, jonka tehtävänä oli pohtia sotilas- ja ulkopoliittisia kysymyksiä sekä keisarikunnan läntisten provinssien hallintoa. Tässä neuvostossa Alopeaus ajoi Vanhan Suomen ja Uuden Suomen yhdistämistä, jonka Suomen asioiden esittelijä Gustaf Mauritz Armfelt sitten hieman myöhemmin, syksyllä 1811 keisarin tuella toteuttikin. Alopeaus kuului niihin varsin lukuisiin Vanhan Suomen tai Baltian edustajiin, joiden panos oli merkittävä Suomen autonomian syntyvaiheissa.

David Alopeuksen henkilö on erittäin huonosti tunnettu. Hän ikään kuin käväisee historiassamme juuri murrosvuosina 1808–12, mutta peittyi muulta osin hämärään, jota ei edes hänestä kirjoitettu laajah-

David Alopeus (1769–1831). Pistegravyyri, Georg Schule 1816. Museovirasto.

ko elämäkerta onnistu hälventämään.⁶ Tietojen niukkuus selittyy osittain arkistokatastrofilla, josta enemmän tuonnempana. David Alopeus oli syntynyt Viipurissa luterilaisen tuomiorovastin perheeseen, jonka nuorin poika hän oli. Perheen suosijana esiintynyt Viipurin kuvernementin käskynhaltija, Venäjän hallitsijahuoneelle sukua ollut Württembergin prinssi Friedrich Wilhelm (hän oli Aleksanteri I:n äidin veli) toimitti hänet 12-vuotiaana Stuttgartin sotilasakatemian diplomaattilinjalle, jota myös hänen vanhempi veljensä, niin ikään diplomaatiksi opiskellut Maximilian Alopeus oli

6. Erik Tuomas-Kettunen (1986) *Viipurista Euroopan buipulle. David Alopeuksen elämänuran kuvaus*, Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö. Teos on osittain fiktiivinen, kuten myös Lempi Jääskeläisen romaani (1963) *Nuori berra David Viipurista*, Helsinki. Lyhyehkö asiallinen elämäkerrallinen artikkeli on Jyrki Paaskoski (2003) "Alopeus, David (1769–1831), diplomaatti, kreivi", *Suomen Kansallisbiografia I*, Helsinki: SKS 272–273.

käynyt. Saksankielinen, kuriltaan ankara sisäoppilaitos on tullut tunnetuksi siitä, että runoilija Friedrich von Schiller oli opiskellut siinä muutamia vuosia aikaisemmin huonolla menestyksellä. Toisin kuin hän Alopaeus valmistui ylioppilaaksi, kirjoittautui 1785 neljän vuoden ajaksi Göttingenin yliopiston lainopilliseen tiedekuntaan ja aloitti sitten uransa veljensä johtamassa Venäjän Berliinin-lähetystössä. Vuonna 1792 hänestä tuli valtakunnankaupunki Frankfurt am Mainissa lähettiläänä toimivan kreivi N. P. Rumjantsevin sihteeri ja vuodesta 1796 asemapaikka oli Tukholma, jossa hän aluksi palveli alemmissa arvoasteissa mutta oli vuodesta 1803 Venäjän täysivaltainen ministeri ja lähettiläs. Tässä ominaisuudessa hän sitten joutui Suomen sodan loppuvaiheessa rauhanneuvottelijaksi.

Aiheemme kannalta David Alopaeuksen tausta on erittäin kiinnostava. Viipuri oli paitsi Vanhan Suomen pääkaupunki, myös rajakaupunki, jossa puhuttiin neljää kieltä, suomea, ruotsia, saksaa ja venäjää. Näiden kielten puhujat kuuluivat eri sosiaaliryhmiin, mutta kaupungin säätyläistön piirissä vallitsi kielensekoitus, jossa ruotsia puhuttiin yhä huonommin ja saksa valtasi yhä enemmän alaa. Venäjä oli kuvernementin hallintokieli, ja sillä kielellä toimivat viralliset yhteydet ja kaupankäynti Pietariin. Suomen kieli oli kansankieli, jonka puhujia oli eniten, koko Vanhassa Suomessa noin 200 000 henkilöä. Kuvernementin varsinaiseen kansaan ei lainkaan kuulunut ruotsinkielistä ainesta, lukuun ottamatta Pyhtään pientä pitäjää Kymijoen itärannalla. Rahvaan puhdas suomenkielisyys erottikin Vanhan Suomen Ruotsin Suomen puolella vallitsevasta kielitilanteesta, ja sen luterilaisuus piirsi terävän rajan keisarikunnan puolella vallitsevaan kreikkalaiskatolisuuteen. Useimmat Viipurin säätyläisetkin osasivat suomea ainakin hieman, ja tämä kieli tuntuu toimineen eräänlaisena lingua francana eri kieliryhmien välillä.⁷

7. Marika Tandefelt (2002) *Fyra språk på en marknad*, Viborgs fyra språk under sju sekel, Helsingfors: Schildts 46–56. Katso myös Robert Schweitzer (2008) *Die deutschen in Wiborg*, Finland, das Zarenreich und die Deutschen, Helsinki–Lübeck.161–190.

Alopaeusten perheen isä, tuomiorovasti Magnus Alopaeus (1716–90), vastasi kaupungin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan toiminnasta ja saarnasi Viipurin vanhassa tuomiokirkossa näillä molemmilla kielillä. Hänen varsinaisena äidinkielenään täytyy pitää ruotsia. Perheenäiti, Maria Christina Tesche, polveutui Viipurin saksalaisesta porvaristosta mutta näyttää ainakin kirjeenvaihdossaan käyttäneen sujuvasti ruotsia.⁸ On siis luultavaa, että perheen lapset oppivat kaikki ruotsia, jota on pidettävä heidän äidinkielenään. Seuraavassa sukupolvessa osa Alopaeusten lapsenlapsista, jotka kuuluivat Bützow-, Nottbeck-, Lavonius- ja Forsman-sukuihin, siirtyi käyttämään saksaa.⁹

David Alopaeus tuli kuitenkin Stuttgartiin jo 12-vuotiaana ja joutui käymään koulunsa yksinomaan saksaksi ja ranskaksi. Jotta ei aivan unohtaisi Viipurissa oppimiaan kotikieliä, poika ryhtyi pitämään päiväkirjaa viidellä kielellä, niin että hän teki aina kahden päivän muistiinpanot kerrallaan yhdellä ja samalla kielellä ja vaihtoi sitten kieltä. Päiväkirjan lehdillä näkyy näin ruotsia, suomea, saksaa (eniten), ranskaa ja venäjää (vähiten).¹⁰ Kysymyksessä oli selvästi viipurilaisesta paikallispatriotismista kumpuava tahdonilmaus, jollaisesta Alopaeuksen elämässä on muitakin merkkejä. Alopaeuksesta on sanottu, että hän oli ”patriotti ilman

8. Maria Christina Alopaeuksen kirje Porvooseen Magnus Jacob Alopaeukselle 13.12.1790. HYK, Alopaeusten kokoelma. Kirjeenvaihtoa.

9. Näin oli ainakin laita Koiviston kirkkoherran pojan Karl Samuel Forsmanin laita, jonka äiti oli David Alopaeuksen sisar. Kun eno toimitti pojan Porvoon lukioon 1809, hän ei tullut kielen puolesta toimeen pikuserkkujensa kanssa, jotka eivät osanneet saksaa. Karl Samuelin ruotsin kielen opettajaksi ja kymnaasiin sisäänpääsyt preppaajaksi palkattiin siksi lukiolainen Adolf Ivar Arwidsson. J. R. Danielson-Kalmar (1911) *Viipurin läänin palauttaminen muun Suomen ybteyteen*, Porvoo, 62, nootti 2. Selityksenä Karl Samuel Forsmanin saksankielisyydelle saattaa kuitenkin olla ollut äidin varhainen kuolema.

10. Päiväkirjan esilehdelle Alopaeus oli merkinnyt: ”På det att jag icke må glömma mitt modersmål, vill jag hvarje fjärde dag skriva svenska och hvarje femte dag finska”. Kielten vaihtelu koskee kyllä eniten päiväkirjan alkupuolta. Lopulta Alopaeus kyllä kirjoitti pelkästään saksaksi ja ranskaksi. Jac. Ahrenberg (1908) ”Grefve David Alopaeus”, *Finsk Tidskrift* 354.

isänmaata”.¹¹ Koska hän ei kysyttäessä tietenkään voinut ilmoittaa olevansa ruotsalainen – sanalla oli poliittinen ulottuvuus ja Venäjällä huono kaiku – David Alopaeus alkoi varhaisesta nuoruudestaan alkaen sanoa itseään suomalaiseksi. Tämä omaperäisyys johti tietenkin aina selittelyihin, joihin sisältyi papillisen sukunimen etymologian kertominen. Nimi Alopaeus on näet johdettu kreikan sanasta alopeks, ’kettu’, ja juuri ketuksi vastapuolen diplomaattineuvottelijat häntä tavallisesti pilkkasivatkin. Hänestä sanottiin: ”Han är av rävens släkt”. Ruotsista Haminan rauhanneuvotteluun 1809 lähetetty toinen neuvottelija A. F. Skjöldebrand sanoo vielä muistelmissaan, että Alopaeus oli siitä huolimatta, että hän oli suomalaisen papin poika, ”luonteeltaan aivan venäläinen: viekas, yritteliäs, tavallaan myös kohetlias mutta ei sentään mitenkään Venäjän pääneuvottelijan Rumjantsevin veroinen”.¹²

Alopaeus tuli nimitetyksi korkeisiin diplomaatin tehtäviin Tukholmaan epäilemättä viipurilaisen alkuperänsä ja kielitaitonsa vuoksi. Hän onnistuikin verkostoitumaan Ruotsiin hyvin ja hankkimaan itselleen tuttavuuksia, joista oli hyötyä. Apuna tässä oli hänen puolisonsa vuodesta 1802, hannoverilainen vapaaherratar Jeannette von Wenckstern, viehättävä seurapiiriikaunotar, jonka vetovoima kokosi Regeringsgatanilla sijainneen ministerihotellin salonkeihin runsaasti liehittelijöitä. Yksi näistä, Kustaa IV Aadolfin kenraaliadjutanti vapaaherra Gustaf Reinhold Boije, kavalsi Alopaeukselle Suomen sodan syytyessä 1808 Ruotsin puolustus suunnitelman sekä joukkojen sijoitustiedot.¹³

Ranskan vallankumouksen ja Napoleonin sotien aikakausi oli hyvin dramaattinen jättiläismäisten kansaintistelujen kausi, jonka kuluessa eurooppalaiset liittosuhteet olivat alituisesti vaihtuvia. Se asetti diplomatialle

korkeita vaatimuksia. Ruotsin kuninkaan asenne Napoleoniin oli torjuva ja muuttui hänen pitkäaikaisen Badeniin ja Baijeriin suuntautuneen sukulaismatkansa aikana 1803–04 täysin vainoharhaiseksi. Tässä vaiheessa käytiin kuninkaan oleskellessa Helsingborgissa kesällä 1805 pitkäaikaiset liittoneuvottelut Ruotsin, Ison Britannian ja Venäjän kesken, joihin kabinettisihteeri Gustaf af Wetterstedt, Venäjän lähettiläs David Alopaeus ja Englannin lähettiläs Pierreport osallistuivat.¹⁴ Liitto saatiinkin absurdeista kahnauksista huolimatta aikaan, ja se johti sittemmin Ruotsin Ranskalle lokakuussa 1805 antamaan sodanjulistukseen sekä vuosina 1806–07 käytyyn tappiolliseen Pommerin sotaan, kunnes se raukesi kokonaan Napoleonin Friedlandin taistelussa saavuttaman voiton vuoksi, mikä vei Venäjän kesällä 1807 Tilsitissä solmittuun liittosuhteeseen Ranskan kanssa. Sopimuksessa keisari Aleksanteri I sitoutui pakottamaan Ruotsin liittymään Englantia vastaan tähdätyyn ns. mannermaansulkemukseen ja sai toteuttamistavan suhteen vapaat kädet. Liiton tarkoitus Englannin pakottamiseksi polvilleen ei koskaan toteutunut, mutta se johti vuosina 1808–09 Venäjän Suomen valloittukseen ja myöhempään erottamiseen Ruotsista. Mainittakoon, että David Alopaeuksen veli Maximilian Alopaeus oli vuosina 1807–08 Venäjän lähettiläänä Englannissa, toisessa Venäjän vihollismaassa, jonka hän joutui sodan puhjettua jättämään.

Suomen sotaa edeltänyt aika 1807–08 oli Ruotsin ja Venäjän välistä diplomaattista pokeripeliä, jossa Alopaeuksen tehtävänä oli kaikin tavoin vakuuttaa keisarinsa rauhanhalua. Kustaa IV Aadolf oli kuitenkin Aleksanteri I:lle Tilsitistä sen verran vihainen, että hän palautti tälle saamansa P. Andreuksen ritarimerkin, erityisesti koska keisari oli ottanut vastaan Napoleonin myöntämän Kunnialegioonan merkin. Kuningas ja Alopaeus suorastaan pallottelivat P. Andreuksen ristillä heitellen sitä toisilleen säilyneen kuvauksen mukaan.¹⁵ Sodan puhjetessa

11. Ibidem 351.

12. A.F. Sköldebrand (1904) *Excellensen, grefve A.F. Sköldebrands memoarer 3*, utg. af Henrik Schück. Stockholm 168.

13. Carl Henrik von Platen (1995) *Curt von Stedingk (1746–1837) – kosmopolit, krigare och diplomat hos Ludvig XVI, Gustav III och Katarina den Stora*, Stockholm 277.

14. Sten Carlsson (1946) *Gustaf IV Adolf. En biografi*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 142–150.

15. Klinge (2009) 99.

suuttunut Kustaa IV Aadolf vangitutti diplomaattista immuniteettia rikkoen Alopaeuksen, koska katsoi tämän valehdelleen keisarinsa rauhanomaisuudesta. Venäjän lähettiläs suljettiin kolmikuukautiseen kotiarestiin. Kysymyksessä oli kansainvälinen skandaali, johon Tukholman muut diplomaatit vastasivat protestilla.¹⁶ Alopaeuksen onnistui vartioinnista huolimatta erittäin kylmäverisesti toimittaa hallitsijalleen raportteja Ruotsin tilanteesta. Vasta toukokuussa lähettiläälle tuli mahdollisuus matkustaa Karlskronaan mukanaan puolisonsa ja lähetystön neljä sihteeriä sekä sinetöity arkistoarkku, joka sisälsi vain makulatuuria, sillä ministeri oli ehtinyt polttaa paperinsa.¹⁷ Laivamatka suuntautui Libauhin, minkä jälkeen hänet vaihdettiin Paldiskissa odottavaan Ruotsin Pietarin-lähettiläiseen Curt von Stedingkiin. Myöhemmin nämä diplomaatit kohtaisivat toistensa vastapelureina Haminassa. Diplomaattien vaihdon jälkeen kaikki suhteet Ruotsin ja Venäjän välillä oli katkaistu.

Pietariin palannut David Alopaeus nousi kärsimänsä vääryyden vuoksi Aleksanteri I:n suosikiksi. Keisaripari osoitti hänelle hyväntahtoisuutta suostumalla elokuussa 1808 Alopaeuksen tyttären kummiksi luterilaisessa kirkossa järjestetyssä kastetilaisuudessa. Tytön nimeksi tuli tällöin tietysti Alexandrine.¹⁸ Myös asema salaisessa neuvostossa varmentui tällöin. Syksyllä 1808 Alopaeus suoritti tärkeän neuvottelumatkan Kööpenhaminaan ja saattoi todeta, miten suuret ranskalaiset joukot valmistautuivat suorittamaan etelästä päin maihinnousun Skoonen. Tämäkin vahvisti hänessä käsitystä, että Ruotsi olisi pian kypsymässä rauhaan. Häntä pidettiin Pietarissa jatkuvassa valmiudessa kohta alkavia rauhanneuvotteluja varten.

16. Erik Tuomas-Kettunen (1986) 113–125, joilla siteerataan Alopaeuksen raportteja Venäjän ulkoministeri Rumjantseville.

17. Sam. Clason (1913) *Gustaf IV Adolf och den europeiska krisen under Napoleon*, Stockholm 100–153 ja 164–216.

18. Myös jatkossa David Alopaeus noudatti samaa linjaa – perheen seuraavan lapsen, pojan, nimi oli Alexander, mutta kun keisarilliset nimet loppuivat, kolmas lapsi sai nimen Teodor.

David Alopaeuksella oli laajaa sukua myös Ruotsiin kuuluvan Suomen puolella. Hänen serkkunsa Magnus Jacob Alopaeus (1743–1818) oli tuohon aikaan Porvoon hiippakunnan tuomiorovastina, ja myös muissa seurakunnissa oli Alopaeuksia.¹⁹ Yhteydet eivät kuitenkaan olleet erityisen vilkkaat kaukana ulkomailla Venäjän palveluksessa olevien diplomaattiserkkujen ja Porvoon tuomiorovastin välillä, ja viimemainitun suhteet Viipurin Alopaeuksiin keskittyivätkin yhteydenpitoon vanhempaan sukupolveen.²⁰ Vasta kun Venäjä oli valloittanut Suomen, avautuivat yhteydet sukulaisten välille toden teolla. Suomen pappismaailman poliittiset katsomukset olivat tosin toisenlaisia kuin David Alopaeuksen, mutta tilanne pakotti papitkin sopeutumaan uusiin oloihin.²¹ Luterilaisen papiston lojaalisuus Ruotsia kohtaan oli jotakuinkin totaalista, toisenlaista kuin aatelin, jonka parissa Itä-Suomessa esiintyi laajaa oppositiomieltä Kustaa IV Aadolfin hallintoa kohtaan, entisten Anjalan liiton enemmän tai vähemmän julkisten kannattajien – monien sellaisten sukunimien kantajien kuin Creutz, De Geer, Mannerheim, Rotkirch, von Morian, Glansenstierna ja Tandefelt – eläessä ilman valtion virkaa tiluksillaan.²² Vielä ilmeisemmin Venäjän kanssa sympatisoivat sellaiset Pietarissa vaikuttavat emigrantit kuin Göran Magnus Sprengtporten, Anders Jägerhorn ja Carl Henrik Klick, joita voikin pitää Ruotsin valtion vihollisina.

19. Porvoon hiippakunnan matrikkeli vuodelta 1829 tuntee viisi virassa olevaa Alopaeus-nimistä pappia. Samansuuntainen oli tilanne ollut aikaisemminkin. Katso *Borgå-Stifts matrikel* (1829), utgifven af Adolf Boman, Borgå 136–139.

20. Kari Tarkiainen (1985) *Porvoon piispa Magnus Jacob Alopaeus 1743–1818*, Historiallisia tutkimuksia 128, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 115–118.

21. Papiston lojaalisuudesta katso Jan Samuelsson (2008) *Eliten, riket och riksdelningen. Sociala nätverk och geografisk mobilitet mellan Sverige och Finland 1720–1820*, Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland 72–84, sekä Kari Tarkiainen *Valtakunnan vaibdos 1809*, 27–33.

22. Näistä sukuyhteyksistä katso Kirsi Vainio-Korhonen (2008) *Sopbie Creutzin aika. Aateliselämää 1700-luvun Suomessa*, Helsinki: SKS:n toimituksia 118, 119–138.

Propagandaväite Suomen liittämistä Venäjään Alopauksen vangitsemisen seurauksena

Poliittista käännettä merkitsi melko pian sodan alkuvaiheessa, maaliskuun 16. päivänä 1808, julkaistu Aleksanteri I:n proklaamaatio, jonka mukaan Suomi liitettäisiin Venäjään.²³ Sitä ennen keisari ja hänen sotapäällikkönsä Friedrich Wilhelm von Buxhoevden olivat ilmoittaneet, että operaatio tähtäsi vain Suomen väliaikaiseen miehitykseen. Yhtenä syynä keisarin mielenmuutokseen on pidetty Alopauksen vangitsemista Tukholmassa.²⁴ Tämä ei varmaankaan ollut todellinen syy, mutta nostaa kuitenkin kaitkenkin Alopauksen nimen symbolisesti esiin Suomen murrosvaiheessa. Ilmoitus merkitsi myös sitä, että rauhanneuvotteluisa Ruotsin kanssa oli venäläisestä näkökulmasta sovittava kahdesta seikasta, nimittäin paitsi Ruotsin yhtymisestä mannermaansulkemukseen myös Venäjän uudesta, Suomen sisäänsä sulkevasta rajasta Ruotsia vastaan. Nämä eri rauhanpäämäärät hajottivat Venäjän poliittista ja sodanjohtoa, koska ensimmäinen niistä edellytti sotilaallisesti vaikeaa operaatiota, maihinnousua Ruotsin emämaahan, mitä venäläiset sotapäälliköt pitivät erittäin uskaliaana. Niinpä ylipäälliköt Friedrich Wilhelm von Buxhoevden, Bogdan Feodorovitš von Knorring ja Michael Barclay de Tolly vastustivat peräjälkeen Aleksanteri I:n suunnitelmia ulottaa sota Ruotsin puolelle ja pitivät sotaa Suomen valtaamisen jälkeen käytännössä päättyneenä, mutta joutuivat taipumaan keisarin tahtoon.

Käsite Suomi oli kuitenkin koko Ruotsin vallan ajan ollut jonkin verran epämääräinen. Missä kulki alueen raja muuta Ruotsia vastaan? Keskiajalla vuonna 1346 oli Uppsalan arkkhiippakunnan ja Turun hiippakunnan rajaksi pohjoisessa vakiintunut Kemijoki, jonka Pyhä Birgitta sanoi eräässä ilmestyksessään Kristuksen määränneen näiden alueiden rajalinjaksi.²⁵ Kemijoki – tai oikeastaan aivan sen pohjoispuolella virtaava pieni Kaakamanjoki – oli vuonna 1808 Härnösandin ja Turun hiippakuntien, Västerbottenin ja Oulun läänien sekä vielä Tornion ja Oulun pitäjien rajana. Kemijoelta

raja kulki Ounasjokea pitkin pohjoiseen, niin että sekä Tornion että Kemian Lapit olivat Ruotsin puolella. On kuitenkin otettava huomioon, että tällä lääninrajalla ei ollut talouselämän kannalta mitään merkitystä. Niinpä esim. E. E. Kaila on todennut Pohjanmaata ja merta koskevassa väitöskirjassaan, että alue ei taloudellisesti oikeastaan kuulunut lainkaan Suomeen, vaan oli kokonaan orientoitunut Tukholman suuntaan.²⁶

Kuitenkin jokilinjoilla oli merkitystä juuri sodan aikana, sillä ne olivat aselepojen rajoja. Niinpä Olkijoen lähes puoli vuotta kestäneessä aselevossa marraskuun 19. päivänä 1808 oli demarkaatiolinjana Kemijoki kun taas Kalixjoki (Kainuunjoki) oli demarkaatiolinjana maaliskuun 25. päivänä 1809 tapahtuneen Suomen armeijan antautumisen jälkeen. Myöhemmin venäläiset valtasivat vielä keväällä ja kesällä 1809 koko Pohjois-Norrlannin Uumajan kaupunkia myöten.²⁷

Venäjän puolelta oli valloituksen alkuvaiheessa julistettu sopivaksi uudeksi rajaksi ”jokin Norjan puolelta Pohjanlahteen virtaava joki”. Tämä ajatus, joka oli täysin luonnollisten rajojen idean mukainen, saattoi siis koskea Luulajanjokea, Kalixjokea tai Tornionjokea, mutta se sulki Perämereen laskevista runsasvetisistä virroista pois juuri Kemijoen, joka ei suinkaan alkanut Norjan tuntureilta.

Kansainvälisesti tunnetuin noista virroista oli ilman muuta Tornionjoki, jonka jokilaaksoa myöten italialainen Giuseppe Acerbi ja hänen piirtäjänsä A. F. Skjöldebrand matkustivat Nordkapille vuonna 1799. Matkasta Skjöldebrand julkaisi ranskankielisen,

23. L.G. von Bonsdorff (1929) *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, Diss. Helsingfors, Helsingfors. 85.

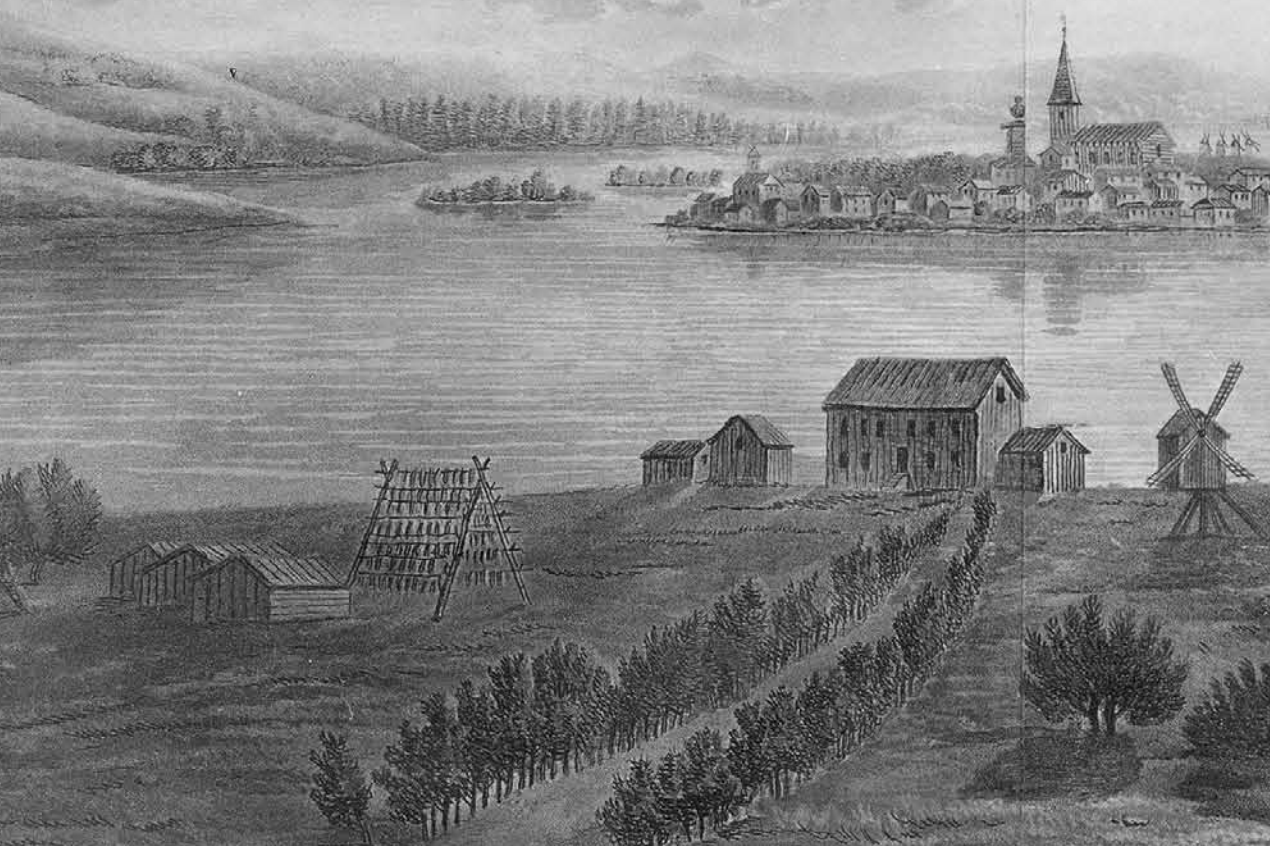
24. Klinge (2009) 105.

25. Kari Tarkiainen (2008) *Sveriges Österland från forntiden till Gustav Vasa*, Finlands svenska historia 1, Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland 194–195.

26. Max Engman (2009) *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen*, Helsinki: WSOY 55.

27. Jussi T. Lappalainen – Lars Ericson Wolke ja Ali Pylkkänen (2008) *Suomen sodan historia 1808–1809*, Helsinki: SKS/Karttakeskus 254, 276, 284.

Tornio. Viivaetsaus ja akvatinta, S. Merigot, Joseph Acerbin ja Louis Belangeri'n mukaan. Alkuperäinen tekijä A. F. Skjöldebrand. 1801. Museovirasto.

mahtavin panoraamoin kuvitetun teoksen *Voyage pittoresque au Cap Nord* (Tukholma 1801–02). Tämä teos, joka puhui kuvien välityksellä niin Tornion- kuin myös Muonionjoen sopivuudesta rajaksi eikä juurikaan valottanut muita mahdollisia rajajokia (Kemijoesta oli tosin mukana yksi kuva, planssi numero IX) oli myös esiromantiikan kansanrunoinnostuksen kannalta merkittävä, sillä siihen sisältyvä runo Jos mun tutuni tulisi ja kuva pirtissä runonlaulua harastavista suomalaisista levittivät tietoa sointuvaa kieltä puhuvasta pohjoisesta kansasta.²⁸ Kansanlaulu Jos mun tutuni tulisi on teoksessa julkaistu sekä suomeksi että ranskaksi, ja se herätti miltei etelämaalaisella tunnehehkullaan ajan intellektuellien ihmetystä. Niinpä itse Goethe käänsi sen ranskannoksesta saksaksi vuonna 1810. Myös sivistyneet venäläiset katsoivat, kuten ruhtinas Pavel Gavriloovitš Gagarin matkallaan vuonna 1809, että suomen kieli oli ”kauniisti kaikuvaa ja omiaan lauluun” (välljudande och ägnat till sång)²⁹, vaikka muunkinlaisia mielipiteitä esiintyi. Skjöldebrandin loistoteos oli Lappia käsittelevä, vientiin tarkoitettu propagandakirja, eräässä mielessä samankaltainen kuin Erik Dahlberghin *Suecia antiqua et hodierna* vuosisata aikaisemmin. Myös Dahlberghin teos lepäsi autonomian alkuvuosina venäläisten oppineiden työpöydillä, ja nimenomaan sieltä poimittiin se vaakunavariantti, josta tehtiin Suomen suuriruhtinaskunnan virallinen vaakuna vuonna 1811.³⁰

On kuitenkin huomattava se, että Aleksanteri I:n päätös valita rajaksi juuri Tornionjoki, oli myönnytys ruotsalaisille rauhanneuvottelijoille ja tarkoitettu osoitukseksi keisarin jalomielisyydestä. Suostuessaan

28. A.F. Skjöldebrand (1801) *Voyage pittoresque au Cap Nord*, Stockholm, s.4 ja planssi VII.

29. Christer Kuvaja, Arja Rantanen och Nils Erik Villstrand (2007) *Språk, självbild och kommunikation i Finland 1750–1850. Ordens makt och maktens ord. Svenskt i Finland – finskt i Sverige IV*, red. Olli Kangas och Helena Kangasharju, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 35.

30. Henrik Degerman (2009) *Storfurstendömets heraldiska arv*, Historiska och litteraturhistoriska studier 84, redigerade av Pia Forssell och Derek Fewster, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 725, Helsingfors. Kuvat 38–41.

ulkoministerinsä ehdotukseen Aleksanteri lisäsi että akteihin oli merkittävä, että Venäjä oli kunniallaasti vallannut koko Pohjois-Ruotsin aina Uumajaan asti. Ennen Haminan tapahtumia syyskuussa 1809 ei Tornionjoesta juuri ollut puhetta rajajokena, lukuun ottamatta jäljempänä mainittavaa David Alopaeuksen neuvotteluvaltakirjaa, jossa raja haluttiin juuri Tornioon.³¹

Kevättalvella 1809 alkoi rauhanajatus voimistua Venäjällä. Rohkeimmissa kuvitelmissa kaavailtiin uudelleen jopa Ruotsin jakamista Venäjän ja Tanskan (tai Ranskan) välillä, kuten oli kaavailtu jo Viaporin antautumisen aikoihin keväällä 1808. Sodan voitokkaimmassa vaiheessa, venäläisten noustua maihin erillisillä operaatioilla sekä Uumajassa että Roslagenissa, Aleksanteri I tuntuu ajatelleen joukkojensa marssia Tukholmaan ja sanelurauhan tekemistä siellä.³² Vaihtoehdot eri rajalinjausten suhteen tuntuvat käytännössä kuitenkin riippuneen Venäjän joukkojen kulloisestakin etenemisestä Pohjois-Ruotsissa.

Van Suchtelen Kalix-joen rajan aloitteentekijänä

Rauhanvalmistelujen yhteydessä Viaporin valloittaja, insinöörikenraali Jan Pieter (Petr Kornilovitš) van Suchtelen kirjoitti maaliskuun 17. päivänä 1809 muistion, jossa hän esitti pontevasti ajatuksen, että kaikki ne Pohjois-Ruotsin alueet, joilla asui suomalaista väestöä, otettaisiin Ruotsilta voittosaaaliina. Suomalaisten asuttama maa olisi helppo yhdistää Suomeen kirkollisesti ja hallinnollisesti. Kalix-joki oli sitä paitsi yksinkertainen linnoittaa.³³ Tämä linjaus olisi myös merkinnyt Lapin rautakaivosten joutumista Venäjän haltuun.³⁴ Van Suchtelenin muistiossa esiintyy Norrbottenin väestön suomalaisuus ensi kerran rajanvedon syynä, mutta on huomattava, että muistion laatija ei

31. Hamnström (1902) 101, nootti 1.

32. Carl Henrik von Platen (1995) *Curt von Stedingk (1746–1837) – kosmopolit, krigare och diplomat hos Ludvig XVI, Gustav III och Katarina den Stora*, Stockholm: Atlantis 272.

33. Osmonsalo (1932) 25.

34. Osmonsalo (1949) ”*Itsevaltiuden kausi*”, *Suomen historian käsikirja II*, toim. Arvi Korhonen, Porvoo 50.

ajatellut suomalaisuutta vain kielipohjaisena ilmiönä, vaan laajemmin, hallinnollisten ja kirkollisten olojen samanlaisuutena. Mutta on silti ilmeistä, että venäläiset kyllä ottivat kielipohjaisuuden hiukan toisella tavalla huomioon kuin ruotsalaiset. He pyrkivät näkemään myös erilaatuisia ”kansallisia” tekijöitä Napoleonin sotien synnyttämissä olosuhteissa ja tekemään tarkan eron ruotsalaisten ja suomalaisten välillä, mikä näkyi mm. vankien kohtelussa.³⁵

Jan Pieter van Suchtelenin nimi on myös kytkeytynyt vuosien 1802–03 ulkopoliittiseen kriisiin Venäjän ja Ruotsin suhteissa, joka meni ohi, mutta aiheutti Venäjän upseeristossa pysyvää halua Suomen valloittamiseen. Van Suchtelenin katsotaan jo tuolloin ajaneen keisarikunnan rajansiirtoa Pohjanlahteen ajatellen juuri pääkaupunki Pietarin turvallisuutta, jonka mainittu, Ahvenkosken jupakaksi sanottu kriisi oli hänen mielestään tehnyt epävarmaksi.³⁶

Jan Pieter van Suchtelenista tuli Haminan rauhaa seuranneena vuonna 1810 Venäjän lähettiläs Ruotsiin sodan jälkeen. Kun hän helmikuussa 1810 pohti keinoja estää Ruotsin revanssi, hän korosti suomalaisten lähentämistä Venäjään, jotta strategisesti tärkeä Suomen alue turvataisiin. Lähentymisen edellytyksenä oli kielitaito, ja siksi van Suchtelen esitti rohkean ehdotuksen: suomen kieli voisi jäädä, mutta ruotsi julistettaisiin pannaan ja korvattaisiin venäjällä. Tämä oli lähettilään mielestä täysin normaali, valloittajalle sopiva käytäntö.³⁷

Van Suchtelenin ajatuskulkua saattoi pohjautua hänen kokemuksiinsa Vanhan Suomen linnoittajana. Hän oli elänyt parikymmentä vuotta alueella ja havainnut ruotsin kielen jatkuvan taantumisen maakunnassa saksan tunkeutuessa sivistyneen luokan kieleen.³⁸ Saksan edistäminen oli Venäjän edun mukaista, olihan se keisarikunnassa laajalti käytössä oleva kieli, jonka katsottiin sitä paitsi avaavan uraa venäjän kielelle. Ruotsin kieleen venäläiset suhtautuivat toisin, kuin viholliskieleen.

Kevääseen 1809 osuu myös David Alopaeuksen neuvottelumatka Ruotsiin. Matkasta oli päätetty jo helmikuussa 1809, jolloin Alopaeus oli saanut valtakirjan neuvo-

tella ”kunniallisesta rauhasta” Tukholmassa, mikäli hän pääsisi niin pitkälle. Rajalinjaksi kaavailtiin valtakirjassa Pohjanlahtea ja Tornionjokea, minne asti Venäjän armeija oli tuolloin edennyt, mutta rauhantunnustelijalle annettiin täysi valtuus esittää muunkinlaista rajaa.³⁹ Matkan jo ollessa käynnissä Tukholmassa tapahtui maaliskuun 13. päivänä 1809 vallankumous, jolla Kustaa IV Aadolf syöstiin valtaistuimelta ja tilapäinen kenraalijunta otti vallan käsiinsä, muodollisena keulakuvanaan kuninkaan setä, vanha Kaarle-herttua. Välittömästi vallankaappauksen jälkeen, joskaan ei sen vaikutuksesta, Ahvenanmaalla Ruotsin joukkoja komentanut kenraali Georg Carl von Döbeln sopi venäläisten ylipäällikön Bogdan Feodorovitš von Knorringin kanssa Klemetsbyssä maaliskuun 14–15. päivänä 1809 aselevosta, mutta paikalle ennättänyt Venäjän sotaministeri Aleksei Andrejevitš Araktšejev repi sopimuksen kappaleiksi vaati Knorringia jatkamaan hyökkäystä Ruotsiin. Hyökkäys sammui kuitenkin vaikeiden jääolosuhteiden vuoksi Väddön saaren ja Grisslehamnin valloittamiseen, joita kasakkaeversti Jakov Petrovitš Kulnev miehitti noin kuukauden ajan.

David Alopaeus saapui maaliskuun 3. päivänä 1809 neuvottelumatkallaan Pietarista Porvooseen, jossa maapäiviä parhailaan valmisteltiin. Hänellä oli mukanaan puolisonsa Jeannette sekä sisarensa poika Karl Samuel Forsman Koivistolta, jonka hän majoitti serkkunsa tuomiorovasti Magnus Jacob Alopaeuksen talouteen – tarkoitus oli saada nuori mies pyrkimään kaupungin kymnaasiin.⁴⁰ Turussa hän sai odottaa kolme viikkoa monivaiheisten diplomaattisten tunnustelujen tulosta ja vastapelurinsa, kenraalimajuri, kreivi Schwerinin saapumista, mitä ei koskaan tapahtunut. Väitetään, että Schwerinillä olisi ollut vallankumousjuntan

35. Katajisto (2008) 180.

36. Jussila (2009) 115–122.

37. Max Engman (2009) 232.

38. Frans P. von Knorring (1833) *Gamla Finland eller Det foräna Wiborgska Gouvernementet*, Åbo 50.

39. Kesar Filippovitš Ordin, *Pokoranie Finlandii II* 437–438.

40. Tarkiainen, *Valtakunnan vaibdos 1809*, 163.

puolelta valtuudet sopia Kalix-joen rajasta.⁴¹ Sitten Alopaeus jatkoi matkaa, vaikka hänelle ei Ruotsin puolelta ollut suotu diplomaattista immuniteettia. Hän jätti Turkuun puolisonsa sekä toisen sisarenpoikansa, nuoren Bützowin, Württembergin kuninkaaksi nousseen Friedrich Wilhelmin henkilääkärin pojan, piispa Jacob Tengströmin suojiin kirjoitettavaksi myöhemmin yliopiston matrikkeliin.

Ruotsin puolelle Alopaeus saapui vaikean jäämatkan jälkeen ja oli Tukholmassa maaliskuun 31. päivänä 1809. Hän asettui mukavasti entiseen ministerihotelliinsa Regeringsgatanilla ja totesi ilokseen, että hänen vankeutensa järjestelijä, kansliapresidentti Fredrik Wilhelm von Ehrenheim, oli vaihtunut uudeksi kansliapresidentiksi (ulkoministeriksi) Gustaf Lagerbjelkeksi. Heti aluksi neuvottelija tuntuu tavanneen Kaarleherltuan, joka kärsi reumaattisesta kohtauksesta mutta oli hyvin taipuvainen rauhaan, hyväksyen koko Suomen luovuttamisen Venäjälle mutta korostaen samalla, että rauhalle tarvittiin vielä Ruotsin valtiopäivien siunaus.⁴²

Tärkeämmäksi muodostuivat kaksi lounasta Lagerbjelken kanssa, joilla käytyä keskustelua on syytä selostaa lähemmin. Alopaeus esitti valtakirjansa mukaiset vaatimukset ulkoministerille, mutta muutti Tornionjokea koskevan kohdan Kalix-jokea koskevaksi. Tarkkaan sanoen hän korosti, että hän katsoi ”viitaten suomen kielen valta-asemaan paikallisessa kielenkäytössä” (idiom), että sopiva raja kulkisi juuri Kalixia pitkin. Sitä paitsi Venäjän miehityskin ulottui kyseessä olevalla hetkellä juuri Kalixvirtaan. Lagerbjelke myönsi miehitysargumentilla (uti possidentis) olevan painoa, mutta torjui ajatuksen kielirajasta sanomalla, että Ruotsissa oli suomalaista asutusta kaikkialla siellä täällä, eikä sen mukaan voida vetää mitään rajoja. Olipa suomalaisia ulkoministerin mukaan muuttanut jopa

41 Hamnström (1902) 14–15. On sanottu, että ruotsalaisessa kirjeessä sana ”Kemi” olisi kirjurin hajamielisyys vuoksi epähuomiossa vaihtunut sanaan ”Kalix”.

42. K.F.Ordin, *Pokoranie II* 441–442.

Sveitsiin.⁴³ Lagerbjelke ehdotti, että Ruotsi ratkaisisi konfliktin ilman rajansiirtoja kuten Turun rauhassa 1743, kutsumalla joko jonkun venäläisen suuriruhtinaan tai Oldenburgin prinssin kuninkaakseen. Tähän Alopaeus huomautti kuivasti, että Venäjällä oli huono kokemus sellaisesta dynastisesta ratkaisusta, olihan tuolloin kruununprinssiksi kutsutun Aadolf Fredrikin poika aloittanut sodan keisarikuntaa vastaan.

Näin ”Galoppaeuksen” ehdotukset eivät lopulta johtaneet pitempään keskusteluun. Sotapuolue oli Ruotsissa vielä liian voimakas. Alopaeus oli jyrkentänyt saamansa valtakirjan ehdottamaa rajaa Tornionista Kalixjokeen jo van Suchtelenin esittämällä argumentilla, että suomalainen väestö pitäisi saada saman rajan taakse.⁴⁴ Eräänlaisena ”vastavetona” Alopaeuksen kielipohjaiselle argumentaatiolle tuntuu vallankumousjuntaa lähellä ollut Magnus Björnstierna ajatelleen, että ruotsinkielisen Pohjanmaan (”Ruotsin kolonia Pohjanmaalla”) pitäisi jäädä tulevassa rauhassa Ruotsille, koska revanssisodan käyminen Venäjää vastaan olisi ilman tukikohtaa Pohjanlahden itärannalla mahdotonta.⁴⁵ Björnstierna kävi huhtikuussa 1809 yhdessä kreivi Rosénin kanssa Napoleonin päämajassa Donauwerthissa selittämässä keisarille Ruotsissa vallitsevaa uutta poliittista tilannetta. Napoleon piti ruotsalaisten tunnustelijoiden vastaanottamista arkaluontoisena, koska hän oli liitossa Venäjän kanssa, mutta lausui silti Ruotsilla olevan käyttöä hänen tulevissa suunnitelmissaan. Ruotsin olisi kuitenkin ensin tehtävä rauha Aleksanteri I:n kanssa, sillä Suomen saaminen oli Venäjän keisarille ”elämän kysymys”. Vasta tuonnempana olisi Ruotsin revanssisota Ranskan tuella Ve-

43. Ibidem s. 443. Lagerbjelken kummallinen viittaus Sveitsiin selittyy ehkä Ruotsissa ajankohtaisesta etymologisesta Sveitsin syntymyytistä (Schweiz- Sverige), jonka mukaan ruotsalaiset olisivat aikoinaan perustaneet Sveitsin ja antaneet sille nimen. Katso lähemmin Arto Latvakangas (1993) *Sveitsiläisten alkuperätarinan synty ja rooli ruotsalaisessa traditiossa*. Die Schweiz und Finnland. Menschliche Wechselwirkungen. Turku: Henrik Gabriel Porthan Instituutti, Julkaisuja 14.

44. Hamnström (1902) 92–93.

45. K.F. Ordín, *Pokoranie II* 447–448.

näjää vastaan ehkä mahdollinen.⁴⁶ Donauwerthin tapaamisessa poliittinen kuvio oli siis samanlainen kuin 150 vuotta myöhemmin, kun Suomen ministeri Kivimäki tapasi Saksassa talvisodan loppuviikkoina Göringin, joka niin ikään kehotti tekemään rauhan mutta lupasi tukea tulevaa revanssisoitaa ajatellen.⁴⁷

Paluumatkalla huhtikuun 4. päivänä 1809 Grisslehamnissa Alopaeus ”vuoti” taitavasti ruotsalaisille saamansa ulkoministeri Rumjantsevin kirjeen, jossa sanottiin, että Suomesta oli Porvoossa tehty suuriruhtinaskunta, jolla oli omat maapäivät ja jota yhdisti uskollisuus Venäjään.⁴⁸ Varmaan tunnustelijalle oli pettymys, että tilanne oli Tukholmassa niin epäselvä ja sotapuolue vielä niin vahvoilla, ettei välittömiä rauhankeskusteluja voitu aloittaa. Lagerbjelke itse oli katsonut, ettei Venäjä voisi loputtomiin pitää hallussaan Suomea. Maan luonne, uskonto, kieli sekä suomalaisten voima (kraftfullhet) tekisivät sen ajan mittaan mahdottomaksi.

Neuvottelujen turhuus oli Alopaeuksen viesti hänen palatessaan Porvooseen huhtikuun 9. päivänä 1809. Tuolloin oli maapäivien avajaiset jo pidetty ja arkityöskentely alkanut, mutta Alopaeus lienee saanut niistä tyhjentävän kuvauksen serkultaan tuomiorovastilta, joka oli toiminut maapäiväsaarnaajana ja osallistui nyt innolla pappissäädystä pidettyihin keskusteluihin. Tuomiorovastin sormessa kimalteli venäläinen, suurella A-kirjaimella koristettu briljanttorus, jonka valtios sihteeri Mihail Speranski oli luovuttanut hänelle keisarin lahjana maapäivien avajaispäivällisillä.⁴⁹

Haminan keskustelut

Rauhanneuvottelut alkoivat toden teolla vasta elokuussa 1809, jolloin Ruotsi määräsi edustajikseen entisen Pietarin-lähettilään kenraali Curt von Stedingkin ja kenraalimajuri Anders Fredrik Skjöldebrandin. Näistä edellinen oli uuden kuninkaan Kaarle XIII:n suosikki, jolla oli ainutlaatuinen asema Venäjän keisariperheen läheisenä ystävänä ja suosittuna julkisuuden henkilönä Pietarissa. Toinen Ruotsin neuvottelijoista, Skjöldebrand, oli kapinakenraaleiden Stedingkiä vahtimaan panema mies. Neuvottelukunnan sihteerinä toimi Carl Hochschild, minkä lisäksi Stedingkillä oli mukana kolme adjutanttia, joista yksi oli arkkitehti Fredrik Blom, joka tulisi myöhemmin piirtämään hänen Pietarin empiretyyliä edustavan kartanonsa Elghammarin päärakennuksen Södermanlantiin.⁵⁰ Blom maalasi myös akvarelleja matkan varrelta, muun muassa Haminaasta.⁵¹

Venäjä lähetti neuvotteluihin ulkoministerinsä Nikolai Petrovitš Rumjantsevin sekä David Alopaeuksen. Kohtaamispaikaksi tuli pienen horjunnan – myös Pietari ja Viipuri olivat puheena – Haminan kaupunki, jonne Rumjantsev asettui odottamaan ruotsalaisia. Tämä rajakaupunki oli noussut kansainväliselle kartalle paitsi varuskuntansa vuoksi myös siksi, että se oli aikaisemminkin ollut Venäjän keisareiden ja Ruotsin kuninkaiden yöpymis- ja neuvottelupaikka (Katariina II ja Kustaa III vuonna 1783, Kustaa IV Aadolf vuonna 1797 ja Aleksanteri I vuonna 1802). Paikan valinnan tarkoituksena oli myös estää Stedingkiä pääsemästä suoraan yhteyteen keisarin kanssa ja hankkimasta tältä myönnytyksiä.

Rauhanneuvottelut kestivät useita viikkoja. Ilmassa oli aluksi odottelua, sillä sota oli Pohjois-Ruotsissa täydessä käynnissä ja ruotsalaiset toivoivat sieltä voitonviestiä, jota ei tullut. Keskusteluja dominoi Rumjantsev, joka oli loistava, vieraanvarainen ja säkenöivä keskustelija, sekä erinomainen

46. Magnus Björnstjerna (1852) *Anteckningar II*, Stockholm 93–94.

47. Heikki Ylikangas (2001) *Tulkintani talvisodasta*, Helsinki: WSOY. Helsinki. Ylikankaan teoria on yksityiskohdissaan kiistanalainen, mutta sen pääidea – hahmotelma tulevasta revanssiosodasta suurvallan tuella, muistuttaa monia ruotsalaisia mielialoja vuodelta 1809.

48. Hamnström (1902) 16–18.

49. Tarkiainen (1985) 214.

50. von Platen (1995) 276.

51. Erkki Kuujo (1992) *Saksalaisuus Vanhan Suomen kaupungeissa. Kabden kruunun alla. Kymijoki rajana 1743–1811*, Kouvola 110.

isäntä, mutta myönnytysten suhteen täysin kivikova neuvottelija. Skjöldebrand kirjoittaa hänestä, että ”hän oli käytökseltään uskomattoman miellyttävä henkilö. Lähes ylisevuotavan kohteliaana hän osasi antaa kohteliaisuuksilleen avomielisyyden ja ystävällisyyden sävyn.”⁵² Suomen kannalta tämä upporikas taiteen ja kirjallisuuden keräilijä oli pelottava henkilö. Hänen tavoitteenaan oli ollut liittää Suomi provinssina Venäjään, poistaa sen niin sanotut perustuslailliset oikeudet ja venäläistää maa kokonaan.⁵³

Alopaueksen osuutta neuvotteluissa on pidetty vähäisenä, mutta aivan näin ei ole. Rumjantsevin taipumattomuuden ja kategorisuuden vuoksi keskustelua joutui paljolti pitämään hengissä Alopaeus, joka yritti eri keinoin pehmentää ruotsalaisia hyväksymään Venäjän vaatimukset. Hän pelasi aluksi Ruotsin vallanperimyksellä tietäen Stedingkin kannattaneen kustavilaista ratkaisua, erotetun kuninkaan pienen Gustafprinssin valitsemista kruununperijäksi, ja ehkä myös arvaten oman keisarinnansa – tämä oli Ruotsin erotetun kuningattaren sisar – dynastiset sympatiat. Yrityksen kaaduttua siihen, että Ruotsilla oli jo toinen kruununperijä, Alopaeus kaivoi esiin Norjan-kortin luvaten Venäjän suopeutta Ruotsin yrityksille liittää läntinen naapurimaa itseensä.⁵⁴ Nämä ehdotukset eivät olleet Venäjän virallisen politiikan mukaisia, erityisesti koska Tanska oli sen liittolainen, mikä osoittaa Alopaueksen ottaneen tiettyjä vapauksia lopputuloksen saavuttamiseksi. Tanskan Pietarin-lähettiläs de Blume oli sitä paitsi paikalla Haminassa vahtimassa, etteivät Ruotsi ja Venäjä tekisi rauhaa hänen maansa kustannuksella. Rumjantsev näyttää sallineen Alopaueksen ehdotukset neuvotteluissa luvallisina koepalloina.

52. A. F. Skjöldebrand, *Excellensen, grefve A.F. Skjöldebrands memoarer* 3, 168.

53. Esko Häkli (2001) *Valtakunnankansleri Nikolai Petrovitš Rumjantsev Suomen tieteen suosijana*. Res publica litteraria, Helsinki: Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja 71, 38–39.

54. Hamnström (1902) 66 ff.

Ruotsalaisilla oli mukanaan instruktio, mutta se todettiin heti vanhentuneeksi.⁵⁵ Keskustelu koski ensiksi rauhanteon suuria linjoja. Ruotsalaiset eivät aluksi hyväksyneet ajatusta koko Suomen luovuttamisesta, vaan esittivät parhaana vaihtoehtona Suomen jakoa pitkin Suomenselkää niin, että kaikki Suomenlahteen virtaavat joet ja niiden latvat annettaisiin Venäjälle mutta kaikki Pohjanlahteen juoksevat joet Ruotsille. Raja pantaisiin etelässä alkamaan joko Porkkalan tai Hankoniemeltä. Toisessa yhteydessä ruotsalaiset perääntyivät tästä hieman ja ehdottivat rajan vetämistä Porista pitkin Kokenmäenjokea sisämaahan, jolloin yksi kuudesosa Pohjanlahden rantaviivasta tulisi Venäjälle.⁵⁶ Tämä Suomen jakoa koskeva vaihe sivuutettiin kuitenkin melko nopeasti.

Heti neuvottelujen alussa käytiin kovin vääntö toisesta asiasta, Ahvenanmaan statuksesta, joka oli keskustelujen jatkossakin polttava kysymys. Kun Stedingk oli sanonut, että ”kukaan ei voisi nukkua rauhassa Tukholmassa”, jos Ahvenanmaa joutuisi Venäjän haltuun, replikoi Alopaeus, että juuri Ahvenanmeri oli valtakunnan rajaksi sopiva ”luonnollinen raja” (estestvennaja granitsa). Myöhemmin ruotsalaiset ehdottivat jopa Ahvenanmaan jakoa, mutta Venäjän edustajat pitivät ehdottomasti kiinni vesilinjasta, joka olisi juuri Ahvenanmeri.⁵⁷ Neuvottelun myöhemmistä vaiheista on jäänyt eläväksi Rumjantsevin lause, että oli mieleetöntä ”ottaa matka-arkku, mutta jättää sen avain toiselle”, millä ulkoministeri tarkoitti juuri Suomea ja Ahvenanmaata.⁵⁸

Meitä kiinnostaa tässä yhteydessä neuvotteluissa sittenkin vähemmän tärkeäksi koettu väittely pohjoista vaihtoehtoista, Kalixista ja Kemistä. Venäläinen osapuoli näyttää aluksi lähteneen Alopauekselle keväällä annetun valtakirjan ehdottamasta Tor-

55. Katso tästä Jyrki Paaskoski (2009) ”Venäjän keisarikunta ja Suomen suuriruhtinaskunnan synty 1808–1820”, *Kansallisarkiston näyttelyluettelo*, toim. Pertti Hakala, Helsinki: Arkistolaitoksen toimituksia 6, 42–43, kartta.

56. K.F. Ordin, *Pokoranie II* 455.

57. Hamnström (1902) 47.

58. K.F. Ordin, *Pokoranie II* 462.

nionjoesta. Keisari ei kuitenkaan suostunut Kalix-joen linjasta luopumiseen kuin äärimmäisessä tapauksessa, jolloin neuvottelijoidenkin linja koveni. Ruotsalaisten ehdottama Kemijoen linja todettiin venäläisten taholta mahdottomaksi epämääräisyytensä vuoksi. Tämä virtahan ei yltänyt Norjan tunteille asti.⁵⁹

Venäläisen osapuolen taipumattomuuden vuoksi Ruotsin neuvottelijat alkoivat kokonaan masentua, mitä Skjöldebrand kuvaa kaunopuheisesti muistelmissaan. Etenkin Stedingk tuntui vaipuvan depressioon. Tehävän vaikeuden lisäksi tunnelmaan vaikuttivat suomalaiset kansanjoukot, jotka olivat neuvottelijoiden matkan aikana Turusta alkaen joka kestkievevarissa vedonneet ruotsalaisiin olemaan jättämättä heidän maataan Venäjän armoille.⁶⁰ Neuvottelujen polkiessa paikallaan Stedingk sai luvan lähettää kuriirin viemään kirjettä Ruotsiin. Kirjeessään, jota Ruotsin tuolloinen johtoelin salainen valiokunta käsitteli elo-syyskuun vaihteessa, Ruotsin neuvottelijat pyysivät lupaa saada katkaista keskustelut, minkä lisäksi tuhoutunut Stedingk oli liittänyt pyyntöönsä Suomen takaisinvaltaamista koskevan sotasuunnitelman. Neuvottelijan mukaan koko Suomen kansa tahtoi jäädä Ruotsin valtaan, ”jos lasken pois muutaman yksilön, joka on huomannut omien etujensa mukaiseksi palvelulla uusia herroja”.⁶¹

Ruotsin hallituksen pikakuriiri Östbomin tuoma vastaus saavutti neuvottelijat Haminassa syyskuun 4. päivänä 1809 kello yhdeksän illalla. Viesti Tukholmasta oli epätoivoinen – neuvotteluja ei saanut millään päästää katkeamaan, ja viime keinona oli pyydyttävä, että venäläiset antaisivat liittolaisensa Napoleonin määrätä valtakuntien rajat. Ehdotus oli niin Venäjää loukkaava, ettei Stedingk edes esittänyt sitä, vaan sairastui vakavasti. Vasta neuvottelijan sairastumisella oli tehoa, sillä Rumjantsev alkoi pelätä Stedingkin kuolevan keisarin Haminan lähettämästä henkilöäkiristä huolimatta, jolloin rauhasta ei tietyksi enää tulisi mitään.

Meillä ei ole tarkkaa tietoa tapahtumien kulusta ja järjestyksestä, mutta tämän jälkeen on olemassa paljon viitteitä epäviral-

lisista rajaa koskevista keskusteluista. Rajalinjan kulusta joko Kemin tai Kalixin kohdalla tehtiin lukemattomia ehdotuksia ja vastaehdotuksia. Tämä neuvottelujen vaihe näyttää kestäneen kolme tai neljä päivää.⁶² Vaihdetuista repliikeistä ilmenee, että molemmat osapuolet kiinnittivät suurta huomiota luonnollisten rajojen teoriaan, tosin tulkiten sitä kumpikin omalla tavallaan. Skjöldebrand sanoi vedoten omiin kokemuksiinsa Lapin kävijänä, että juuri Kemi-joki olisi sopiva rajaksi, koska se virtasi mahtavana ja vuolaana sekä täynnä koskia olevana ”asumattoman tundran” läpi. Tähän Alopaeus vastasi, että tämä joki olisi rajana perin epämääräinen, mikä aiheuttaisi tulevaisuudessa vaikeita kiistoja. Stedingkiä suretti eniten, että jos Venäjä tunkeutuisi Kalix-joelle asti, se merkitsisi liian ”suuren jalan astumista” Ruotsin puolelle. Hän piti siksi Venäjän vaatimuksia aivan kunnialle käyvinä.⁶³ On huomattavaa, että niin ruotsalaiset kuin venäläiset tekivät tietyn eron Suomen alueen ja Pohjois-Ruotsin osien suhteen. Pohjois-Ruotsista ei miehityksen aikana ollut vaadittu uskollisuudenvalaa ja sieltä oli otettu raskas sotavero.⁶⁴ Pohjois-Ruotsin osien saaminen keisarikuntaan oli näin ikään kuin ylimääräinen töyhtö Venäjän hattuun.

Tuntuu siltä, että juuri näissä keskusteluissa Alopaeus olisi voinut esittää uudelleen ajatuksen, että Kalix-joki oli muita Perämereen laskevia jokia sopivampi rajaksi siksi, että sitä myöten kulki myös suomen- ja ruotsinkielisten Länsipohjan alueitten raja. Yksiselitteistä näyttöä juuri tämän seikan korostamisesta ei käytettävissä olevissa lähdereferaatissa kuitenkaan ole. Kuten olemme jo huomanneet, ajatuksen isä oli ollut kevättälvella 1809 hollantilaisntyinen kenraali van Suchtelen. Tämä argumentti – vaikka se tukikin Venäjän neuvottelulinjaa

59. K.F.Ordin, *Pokoranie II* 460.

60. von Platen (1995) 280–281.

61. Ibidem 285–287.

62. Martin Härstedt (2007), *Suomen sota 1808–1809*, Helsinki: WSOY, 377.

63. K.F. Ordin, *Pokoranie II*, s. 463–464.

64. Eric Anthoni (1922) ”De västerbottniska områdenas förening med Finland”, *Historisk Tidskrift för Finland*, Årg. 7., Helsingfors, 1.

– herätti kuitenkin pääneuvottelija, ulkoministeri Rumjantsevin taholta tyytymättömyyttä.⁶⁵ Sitä paitsi itse kieliraja ei ollut Pohjois-Ruotsissa yksiselitteinen, sillä toisaalla suuret, asumattomat erämaat kyllä erottivat kielialueet toisistaan, mutta toisaalla kielet saattoivat myös lomittua yllättävällä tavalla.⁶⁶

Neuvotteluissa kysymys kielirajasta, samoin kuin myös kysymykset Länsipohjan kaivosteollisuudesta, sivuutettiin lopulta kevyesti, sillä venäläisille oli jo tullut kiire tehdä rauhaan johtanut myönnytys, rajavaatimusten jousto Tornionjoelle. Aloite lienee tässä kysymyksessä ollut Rumjantsovin, joka sai keisarinsa hyväksymään Tornionjoen rajaksi. Tornion kaupunki, vaikka se oli joen pääuoman länsirannalla, liitettäisiin oman pyyntönsä perusteella kuitenkin Venäjään.⁶⁷ Aivan neuvottelujen viime päivinä Stedingk korjasi pienen voiton sillä, että rajan pohjoisosaksi määrättiin Muonionjoki eikä Tornionjoen latva. Keskustelu tästä yksityiskohdasta paljastaa, että ”luonnollisen rajan” ajatus eli ihanteena molempien osapuolten mielissä. Panemalla rajalinja Muonionjokeen rajasta saatiin lyhyt ja suoraan etelä-pohjoissuuntainen.⁶⁸ Tällaisena keisari Aleksanteri I merkitsi rajapyykit punamusteella Samuel Gustaf Hermelinin karttaan, jonka hän lähetti Pietarista Haminan lopullisen rauhanteon pohjaksi. Rauha allekirjoitettiin sitten syyskuun 17. päivänä 1809, minkä jälkeen parantunut Stedingk lähti asemapaikalleen Pietariin. Alopaeus puolestaan matkusti Skjöldebrandin seurana

65. Hamnström (1902) 92–93. Hamnström lainaa tältä osin Ordinin kuvausta neuvotteluista.

66. Christer Kuvaja (2008) *Språkgräns – verkligbet eller myt? Finskt och svenskt i Norrbotten och östra Nyland under senare hälften av 1700-talet*. Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket, Skrifter utgivna av Svenska litteraturlärskapet i Finland nr 715, red. Max Engman & Nils Erik Villstrand, Helsingfors 298–299.

67. von Platen (1995) 292–293. Tornion kaupungin pyyntö saada liittyä Venäjään esitettiin tilanteessa, jossa Kalix-joesta kaavailtiin rajaa. Kaupunkilaiset tukivat tätä ajatusta; olisihan silloin koko Tornion Lappi säilynyt heidän takamaanaan. Rajan vetäminen Tornion jokeen oli kaupungille syvä pettymys ja miltei katastrofi. Katso tästä Ilkka Teerijoki (2007) *Tornion historia 2. 1809–1918*, Jyväskylä, 20–21.

68. K.F. Ordín, *Pokoranie II*, 473–474.

katsomaan Imatraa, jonka mahtavuus suorastaan mykisti ruotsalaisen luonnonihailijan, loukkaantui lievästi pillastuneiden ve-tohevosten kaadettua vaunut, mutta selvisi lopulta hänkin matkatoverinsa kanssa Venäjän pääkaupunkiin.

Onko kieliraja-argumentti uskottava?

Tieto kielirajan esittämisestä viimeisenä argumenttina Kalix-joen rajan puolesta herättää spontaaneja epäilyksiä. Kielirajat eivät missään kohtaa Ruotsin valtakunnassa muodostaneet hallinnollisia rajoja, vaan läänit niin Suomessa kuin myös Pohjois-Ruotsissa olivat merenrannikoltaan ruotsinkielisen rahvaan, ylämaan osalta taas suomenkielisen maalaiskansan asuttamia. Kielierot eivät millään alalla aiheuttaneet vaikeuksia, sillä kommunikaation tarve oli eliitin ja rahvaan välillä suhteellisen vähäinen. Tornionlaakson suomalainen vähemmistö Ruotsin puolella ei herättänyt mitään kielikiistaa ennen vuotta 1865, jolloin vasta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran stipendiaatti David Skogman nostatti ensimmäisen irredenta-väittelyn artikkeleillaan Suomettaressa.⁶⁹ Tämä kiista tuli vähitellen, 1900-luvun alkupuolella Suomen itsenäistyttyä, vähäksi ajaksi kiristymään vaikeaksi kipupisteeksi valtakuntien välillä.

David Alopaeuksen Tukholmassa varmastikin, mutta Haminassa vain luultavasti esille nostama, anakroniselta vaikuttava argumentti vaatii kommentaareja. Puhuihko hän todella kielirajan sopivuudesta valtionrajaksi? Vai eikö sanaan ”suomalainen” ehkä sisältynytkään viitettä kielestä, vaan puhuja tarkoitti muita tämän käsitteen elementtejä, uskontoa ja hallinnollisia oloja. Voi hyvin ajatella, että hänen äskeiset kaksi käyntiään sukulaisissaan Porvoossa olivat vahvistaneet hänen alunperäistä suomenmielisyyttään, ja siksi hän esiintyi Haminassa ei vain Venäjän, vaan myös suuriruhtinaskunnan etujen ajajana, sellaisiksi kuin hän ne käsitti. Merille pantava viittaus Alopaeusten kielitie-

69. Katso tästä Sulo Haltsonen (1932–33) ”David Skogman Pohjois-Ruotsin suomalaisten parissa 1–2”, *Viritäjä*, Helsinki.

teellisiin harrastuksiin sisältyy lähettilään serkunpojan, lukionlehtori Magnus Alopaeuksen Porvoon lukiossa marraskuun 17. päivänä 1809 – kaksi kuukautta rauhanteon jälkeen – pitämään Haminan rauhan ylistyspuheeseen, jossa hän tervehti ilolla Suomen joutumista samaan valtakuntaan, jossa suomalaisten kielisukulaiset jo olivat.⁷⁰

Mutta myös toinen – itse asiassa merkittävämpi – lähde osoittaa David Alopaeuksen vieneen kieliraja-argumentaation Haminan neuvottelupöytään. Se sisältyy ministerin kadonneeseen, 16-niteiseen arkistoon, jonka hän jätti jälkeensä kauniisti sidottuna asiakirjasarjana heittäessään henkensä Venäjän lähetystössä Berliinissä 1831. Arkistoon sisältyivät päiväkirja, josta on jo ollut puhetta, muistelmat, sekä koko henkilökohtainen kirjeenvaihto, jonka menestyksekkäs diplomaatti oli kerännyt myöhemmän loisteliaan uransa aikana keisarinsa edustajana Württembergin hovissa, Lothringenin varakuninkaana, Wienin kongressin neuvottelijana sekä lopulta pitkäaikaisena Venäjän ministerinä Preussin hovissa.

Tämä arkisto joutui kuin ihmeen kauppa Alopaeuksen kaukaisen sukulaisen, E. (von) Bützowin haltuun tämän ollessa nuori avustaja Venäjän lähetystössä Pekingissä 1800-luvun jälkipuoliskolla. Paperit löytyivät nimittäin naapurista, Ranskan Kiinanlähetystöstä, johon ne olivat tuntemattomalla tavalla harhautuneet. Onnellinen Bützow kuljetti sitten isoenonsa arkistoa mukanaan kaikkialla missä liikkui – hän oli Tukholmassakin Venäjän lähettiläänä vuosisadan vaihteessa – ja luki tämän kirjeenvaihtoa, jonka olemassaolosta tieto sitten tihkui Jac. Ahrenbergille, viipurilaisuuden yhdistäessä näitä molempia muuten hyvin erilaisia henkilöitä. Ahrenberg sai muutaman aamupäivän aikana selailtakin papereita, joiden joukosta omistaja oli kuitenkin varovaisesti pannut piiloon Haminan rauhaa koskevan niteen – elettiinhän parhaillaan Bobrikovin levottomia aikoja. Enemmän kuin luki Ahrenberg kuitenkin kuunteli isäntäänsä, joka tunsu aineiston ja kertoi mielellään siitä. Bützow tuntuu erityisesti keskittyneen Alopaeuksen suomenmielisyyteen, joka tämän mukaan oli ”jotakin, mitä nykyisin sanottai-

siin fennomaniaksi”. Erityisenä todisteena ammoisen esi-isänsä mielenlaadusta Bützow luki Ahrenbergille pitkän suomenkielisen lorun, jolla lähettiläs oli Wienin kongressin väliajalla huvittanut kollegoitaan, kun keskustelussa oli tultu kysymykseen, mikä Euroopan kielistä oli kaunisointuisin. Kuuntelija muisti Bützowin puheista vain runon alkusäkeet ”Poika soittaa illan suussa, linnut laulaa koivupuussa”.⁷¹ Mitä Haminan keskusteluihin tuli, katsoi Bützow Ahrenbergin mukaan, että kun Ruotsi ja Suomi kerran oli ollut pakko erottaa toisistaan, niin olisi ollut hyvä, jos rajasta olisi myös tullut ”rotu- ja kieliraja, eikä vain maantieteellinen demarkaatiolinja”.⁷² Näistä sanoista kajahtaa hyvin selvästi 1800-luvun loppupuolen henki, eikä niillä varmasti ollut täyttä katetta itse aineistossa.

Ahrenberg yritti suostutella Bützowia luovuttamaan aarteensa Suomen Valtionarkistolle, mutta tämä katsoi – asiallisesti aivan oikein – aineiston kuuluvan enemmän Venäjän historiaan ja Venäjän valtionarkistolle. Sinnekään niitä ei sijoitettu, sillä Bützow kuoli kesken hankkeittensa kylpylämatkalla Saksassa. David Alopaeuksen arkistosta ei sen jälkeen ole mitään tietoa, ja siksi olemassa oleva elämäkerrallinen esitysikin perustuu muissa arkistoissa oleviin, huomattavan niukkoihin aineksiin.

Jac. Ahrenbergin 1908 julkaiseman artikkelin sananvalinnat johtivat siihen, että David Alopaeuksesta tuli joksikin aikaa fennomaanisessa perspektiivissä Suomen historiaa tarkastelevan tutkimuksen ikoni. Olihan merkittävää, että jo 1800-luvun sarastuksessa Vanhasta Suomesta oli löydettävissä tällainen ”fennomaani”. Sellaiset tutkijat kuin J. R. Danielson-Kalmari ja J. J. Mikko-la korostivat lyhyissä maininnoissaan Alopaeuksen olleen edellä aikaansa, ja samaa linjaa on jatkanut Päiviö Tommila. Mutta erosiko Alopaeuksen näkemys sittenkään ajan yleisistä katsomuksista? Ehkä siinä mielessä, että Suomessa tuntuu todella vallinneen eräänlainen identiteettikriisi 1809 tie-

70. Kari Tarkiainen, *Valtakunnan vaibdos* 215.

71. Jac. Ahrenberg, *Grefve David Alopaeus* 351 ff.

72. *Ibid.* 355.

noilla. Esimerkkinä entisen Ruotsin Suomen kolmikantaisesta kansallisuuskäsityksestä voi mainita pohjalaisen Erik Gustaf Ehrströmin, joka 1812 esitteli itsensä sanoilla Jag är Svensk till Nation, ehuru nu Rysk Undersåte från Nya Finland.⁷³ Tällainen ei ollut David Alopaeuksen näkemys, koska häneltä puuttui se ”synnynnäinen ruotsalaisuus”, joka leimasi Uutta Suomea, eikä hänen identiteettinsä myöskään ollut ”vaihtoehtoinen ja muutettavissa” kuten vanhan valtakunnanrajan länsipuolella syntyneiden. Hän ei tosin vaatinut – kuten van Suchtelen – sivistyneistön kielenmuutosta Suomessa, vaan hyväksyi polemisoiden tämän näemyksiä vastaan jatkossakin ruotsin kielen käytön Suomessa, koska maan rauhoittaminen vaati sitä.⁷⁴

Kanta identiteettikysymykseen näkyy muutamasta David Alopaeuksen kirjeestä ja muiden hänestä lausumista mainesanoista. Niinpä Alopaeus sanoo kirjeessään piispa Jacob Tengströmille helmikuun 28. päivänä 1810, hän oli kirjoittanut sen ranskaksi valitellen horjuvaa ruotsin kielen taitoaan, että hän yhä oli ”hyvä suomalainen” (bon finlandois), joka odotti hartaasti tilaisuutta, ”jotta saisin tehdä hyödyllisiä palveluksia kauniille maakunnallemme”, jonka onnelle hän halusi omistaa ”parhaat toivotuksensa”.⁷⁵ Täsmällisesti tulkiten kirjeen lähettäjä siis pyysi piispalta anteeksi sitä, että häneltä puuttui yksi suomalaisuuden peruselementti, täydellinen ruotsin hallinta, mutta että hän tästä huolimatta oli täysi suomalainen. Sanonta ”maakunta” viitanee siihen, että diplomaatti halusi palvella nimenmaan Vanhan Suomen etuja, sillä hän oli hyvin selvillä siitä, että varsinainen Suomi oli jo jostain enemmän kuin maakunta.

David Alopaeus näyttää myös olleen yhteydessä Pietarissa tuohon aikaan käymässä olleeseen suomalaiseen upseerivaltuuskuntaan, jota johti kenraali Johan Fredrik Aminoff. Sotaministeri vaati suomalaisia astumaan Venäjän palvelukseen, jos he halusivat säilyttää palkkaetunsa, minkä vuoksi Aminoff vetosi Alopaeuksen apuun. Tämä oli silloin viipymättä lähtenyt esimiehensä ulkoministeri Rumjantsevin luo selittämään asiaa parhain päin. Aminoffin keisarille mai-

nitsemista argumenteista tärkein oli Vanhan Suomen kurja tila, minkä hän sanoi johtuneen siitä, että kuvernementtiin oli sen valoituksen jälkeen 1710 tulvinut vierasta yläluokkaa, mikä vaara nyt uhkasi Uutta Suomeakin, jos kotimaiset upseerit olisivat toimeentulon puutteessa pakotetut jättämään maan. Tällä argumentilla Aminoff onnistui keisarin audienssissa saamaan toivomuksensa läpi ja hallitsijan antamaan maaliskuun 27. päivän 1810 päivätyn reskriptin, jolla entisille suomalaisille ruotuväen upseeristolle taattiin heidän entisten virkatalojensa säilyminen. Kun Vanhan Suomen oloihin vetoaminen ei mitenkään voinut olla Aminoffin keksintöä, lienee tässäkin perusteessa nähtävissä Alopaeuksen vaikutusta.⁷⁶

Suomen asioiden järjestely ja suhde venäläisiin viranomaisiin oli ajankohtainen asia Pietarissa vuosina 1810–11, jolloin Alopaeus viipyi pääkaupungissa odottaen seuraavaa virkanimitystään ulkomaille, joka vei hänet keväällä 1811 Venäjän lähettilääksi hänen entisen suosijansa Württembergin kuninkaan Friedrich Wilhelmin hoviin Stuttgartiin. Pietarissa annettiin syksyllä 1809 jo aikaisemmin toiminnassa olleelle Vanhan Suomen komissiolle myös Uuden Suomen asiat, jotka sitten muodostuivatkin sen päätehtäväksi. Komissioon kuului vanhastaan hyvin suomalaismielinen emigrantti Jan Anders Jägerhorn, joka oli Porvoon maapäivien aikoihin tehnyt itsenäisyyttä hipovia ehdotuksia uuden suuriruhtinaskunnan aseman järjestämiseksi.⁷⁷ Jägerhorn halusi kirjeessään Gustaf Mauritz Armfeltille toukuun 24. päivänä 1811 suositella Alopaeusta mainitun komission jäseneksi. ”Meidän tulee vielä anoa, että Hänen Majesteettinsa suvaitsi nimittää suomalaiseen komiteaan

73. Johanna Wassholm (2008) *Svenskt, finskt och ryskt. Nationens, språkets och historiens dimensioner hos E.G.Ehrström 1808–1835*, Åbo 2.

74. Engman (2009) 232.

75. J. J. Mikkola (1924), ”David Alopaeus suomalaisuudesta”, *Historiallinen Aikakauskirja*, Helsinki, s. 278–279.

76. J.R. Danielson-Kalmari (1911) *Viipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen*, Porvoo 94.

77. Osmo Jussila (2004) *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917*, Helsinki: WSOY 90–92.

herra Alopaeuksen, niin että sinne joutuisi Vanhasta Suomesta arvokas ja taitava jäsen, siinä tapauksessa, että Hänen Majesteettinsa tahtoo asettaa sellaisen neuvoston ja yhdistää molemmat maat.”⁷⁸ Näin oli David Alopaeuksen nimi tullut kytketyksi ajankohdan suureen projektiin, molempien Suomien yhdistämiseen samaksi suuriruhtinaskunnaksi Venäjän keisarin valtikan alla.

Vanhan Suomen yhdistäminen – ruotsalaisen revansismin jatkumo vai venäläistä filantropiaa?

Vanhalla Suomella ymmärrettiin niitä Suomen alueita, jotka Ruotsi oli Uudenkaupungin rauhassa 1721 ja Turun rauhassa 1743 luovuttanut Venäjälle. Näiden alueiden takaisinvaltaaminen oli yksi Ruotsin ulkopolitiikan päämääriä 1700-luvulla ja syynä molempiin silloin tehtyihin hyökkäyshenkiin sotiin, Hattujen sotaan ja Kustaa III:n sotaan. Uudelleenyhdistäminen valloituksen muodossa oli luonnollinen ajatus Porvoon hiippakunnan papistolle, ja David Alopaeuksen serkku, myöhempi tuomiorovasti Magnus Jacob Alopaeus olikin sanonut puheessaan Kustaa III:lle Porvoossa heinäkuun 9. päivänä 1788 toivovansa, että kuningas olisi ”niin suuri Herran työkalu, että hän valtaisi uudelleen hyvin häpeällisesti menetetyt Ruotsin maat ja kaupungit, vapauttaisi uskonveljemme, maanmiehemme ja jopa monet sukulaisemme ulkomaisesta ikeestä”.⁷⁹ Samanlaista toivetta elätteli varmasti mielessään moni muukin jaetun maan asukas rajan molemmiin puoliin. Viimeisiä heijastuksia Ruotsin taholta tulevasta alueiden yhdistämisestä lienee kuninkaallisen sihteerin Johan Albrecht Ehrenströmin reaktio hänen kuultuaan Napoleonin marsalkan Jean-Baptiste Bernadotten valitsemisesta kruununperijäksi Örebron valtiopäivillä 1810. ”On luultavaa”, hän kirjoitti, ”että Bernadotte Ruotsin kuninkaana on tilaisuudessa huomattavasti laajentamaan meidän maa-alueitamme, hankkimaan meille takaisin kalliin Suomen parannetuun rajoin (Viipuri ja Käkisalme) sekä kukaties, ilman miekaniskua, saattamaan Norjan Ruotsin valtikan alle”. Vielä hieman myöhemmin Ehrenström kirjoitti ystävälleen Gustaf Mauritz Armfel-

tille, varoittaen tätä ankarasti suunnittele-masta muuttoa suuriruhtinaskuntaan: ”Suomi, palanneena Ruotsin yhteyteen rajojen ulottuessa Viipuriin ja Käkisalmeen tai ehkä Nevajoelle saakka, saisi ainakin säätyläisten osalta kokea kovia Ruotsin taholta lyhyen Venäjään kuulumisensa johdosta”.⁸⁰

Mutta yhdistäminen tapahtui lopulta Venäjän taholta. Sitä olivat ehdottaneet jo Anjalan miehet 1770- ja 1780-luvulla. Ensimmäisiä konfliktin syttyttyä toimineita idean ajajia oli maanpaossa elänyt kenraali Göran Magnus Sprengtporten, joka kirjoitti merkittävässä muistiossaan uudenvuoden päivänä 1808 (vanhaa lukua), että ”meidän täytyy valloittaa Ruotsin Suomi ja yhdistää se Venäjän Suomeen, jotta näistä molemmista alueista tulisi rajamuuri, joka samalla kun se karkoittaa sodan pois rajoiltamme, myös tarjoaa meille mahdollisuuden milloin tahansa tunkeutua vihollisemme sydänmaihin”.⁸¹ Sprengtportenin muistio oli sotilaalliselta kannalta ajateltu, eikä sanan ”yhdistää” merkitys ole siinä kristallinkirkas. Voidaan ajatella, että ”yhdistämiseksi” riittäisi, että alueet joutuisivat saman valtikan alle. Mutta Vanhan Suomen asema nousi myös ikään kuin itsestään päiväjärjestykseen senkin vuoksi, että liikenne Suomeen Pietarista yltyi sodan ja muun kanssakäymisen vuoksi entistä paljon vilkkaammaksi ja että eri asioissa matkustavat henkilöt alkoivat nyt toden teolla tehdä havaintoja ja vertailuja molemmista alueista. Sekä Pietariin vietävät sotavangit että Suomen lähetyskunta tekivät matkallaan keisarin luo samantapaisia, masentavia havaintoja Vanhan Suomen kurjuudesta, likaisuudesta ja ränsistyneestä yleisilmeestä. Myös Venäjään niinkin myönteisesti suhtautuneen henkilön kuin Robert Henrik Rehbinderin muistelmissa kuvaus alueen tuolloisista oloista on hyvin varauksellinen.⁸² Tietynlainen ensi askel yhdistä-

78. Danielson-Kalmari (1911) 94.

79. Tarkiainen (1985) 183.

80. Yrjö Blomstedt (1963) *Johan Albrecht Ehrenström, kustavilainen ja kaupunginrakentaja*, Helsinki 244–250.

81. L.G. von Bonsdorff, *Den ryska pacificeringen i Finland 1808–09*, 50.

82. Danielson-Kalmari (1911) 58–59.

miseen tapahtui, kun ylipäällikkö Friedrich Wilhelm von Buxhoevden poisti kauppajoinnot Vanhan ja Uuden Suomen väliltä. Savon talonpojat olivatkin heti halukkaita suuntaamaan kaupankäyntinsä Viipuriin. Muutoin yhdistämiskysymys jätettiin lepäämään varsin monen, mm. Tengströmin ja Mannerheimin, vastustaessa koko ajatusta, puhumattakaan siitä, että se herätti kielteisiä reaktioita Venäjällä.⁸³ Venäjän valtiosihtööri – käytännössä yksinvaltiainen – Mihail Speranski hoiteli suuren työkuormansa ohessa molempien Suomien asioita apulaisenaan tässä suhteessa nuori oikeusoppinut Robert Henrik Reh binder. Speranskin työpöydällä lepäsi vähän ennen hänen kukistumistaan talvella 1811–12 suunnitelma Venäjän talonpoikien vapauttamisesta maaorjuudesta, ajatus, joka sivusi läheltä myös Vanhan Suomen kysymystä.⁸⁴

Näkemykset Venäjän Suomen ja Ruotsin Suomen välisistä eroista olivat olleet muutoksen alaisia koko 1700-luvun ajan ja vielä 1800-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Aluksi eivät esimerkiksi ulkomaalaiset matkailijat, joiden silmiä ei ruotsalainen tai venäläinen nationalismi sumentanut, huomanneet suurtakaan eroa alueitten välillä. Vasta vähitellen alettiin heidän selonteoisissaan puhua rahvaan elämän eritasoisuudesta, tällöinkin luultavasti ymmärtäen itäsuomalaisen kaskikulttuurin väärin Länsi-Suomen maatalousoloja alkeellisemmaksi. Alimman arvosanan matkailijoiden silmissä sai Inkerinmaa, ja vielä sitäkin alemman Viron- ja Liivinmaa, joiden rahvaan oloja pidettiin läpeensä kurjina.⁸⁵

Tietynlainen yhdistäminen suunnittelutalolla tapahtui kuitenkin siten, että Vanhan Suomen oloihin keskittyneet, vuonna 1802 perustettu aikaisempi Suomen asiain tarkastuskomitea sai tehtävän huolehtia myös Uuden Suomen asioista, jotka pian nousivatkin asialistalla sen päätyöksi.⁸⁶ Tämän neuvottelukunnan nimeksikin tuli nyt koko Suomen asiain komissio. Yhdistymistä kannattivat lämpimästi Johan Fredrik Aminoff ja pian Venäjälle siirtyvä Gustaf Mauritz Armfelt – ja kuten olemme jo nähneet, sitä kannatti toisessa muodossa myös kolmas vanha kustavilainen Ehrenström – mutta samalla

on mainittava, että ilmeisesti myös David Alopaeus toimi tarmokkaasti asian hyväksi kulissien takana. Tämän vaikutelman saa ainakin Aminoffin maininnasta muistelmissa, että ”ministeri Alopaeus, hän kun oli syntynyt Viipurin läänissä, oli monta kertaa kuvaillut minulle tämän läänin sanomattoman kurjaa tilaa” ... ”Tämä kunnianarvoisa mies se oikeastaan olikin”, Aminoff jatkoi, ”joka sai aikaan Viipurin läänin yhdistämisen valloitetuun ns. Uuteen Suomeen”.⁸⁷ Venäläinen historiantutkimus onkin katsonut, että juuri Alopaeus on kuljettanut 1770- ja 1780-luvulta olevan idean 1800-luvun alun päättäjille.⁸⁸ Ja kuten olemme huomanneet, ehdotti Suomen asiain komissioon kuuluva Jan Anders Jägerhorn keväällä 1811 Alopaeuksen kutsumista mukaan sen jäseneksi, mikä hanke kuitenkin kariutui tämän lähtiessä uuteen diplomaattiseen missioonsa Württembergiin. Komission nimi vaihtui tässä yhteydessä Suomen asiain komiteaksi. Lisäksi on otettava huomioon, että kun Aleksanteri I korotti Alopaeuksen suomalaisen vapaaherran arvoon 1819, hän teki tämän siksi, että Alopaeus oli monilla tärkeillä toimillaan ”hyödyttänyt syntymäseutuun Suomea”.⁸⁹ Lauseen voi tulkita koskeneen joko Vanhaa Suomea tai sitten suuriruhtinaskuntaa kokonaisuudessaan. Meillä on siis kahdesta tai kolmesta eri lähteestä – ainakin Aminoffin muistelmissa ja Jägerhornin kirjeestä – vihje Alopaeuksesta Vanhan ja Uuden Suomen yhdistämisen lämpimänä kannattajana, jopa aktiivisena toimijana. Viittaukset vaikuttavat varsin uskottavilta.

Hankkeen peri kuitenkin Suomeen muutannut Gustaf Mauritz Amfelt, sittemmin Suomen asiain esittelijä keisarille, joka oli käynyt jo kesällä 1810 Pietarissa tunnustele-

83. Ibidem 65.

84. Ibidem 91–92.

85. Yrjö Kaukiainen (1969) *Vanha Suomi ulkomaisten matkailijoiden kuvauksissa*, Helsinki:Historiallinen Arkisto 64, 118–203.

86. Osmo Jussila (1996) *Kenraalikuvernööri, ministerivaltiosihtööri ja senaatti*, Suomen keskushallinnon historia 1809–1996, Helsinki:Edita 81–84.

87. Danielson-Kalmari (1911) 93.

88. Paaskoski (1997) 309–310.

89. Danielson-Kalmari (1911) 94.

massa mahdollisuuksiaan siirtyä Suomeen. Hän kirjoitti tuolloin memoriaalin, jossa sanotaan muun muassa, että ”oltuaan vuosisadan ajan kahtia jaettu, yhdistettiin Suomenmaa äskettäin saman valtikan alle”, mikä oli onnellista, koska rajan molemmin puolin asui samaa kansaa.⁹⁰ Tässä vaiheessa molemmat maat olivat kuitenkin erillisinä saman keisarikunnan osina. Perustekijä yhdistämisen kannalta oli sotilaallinen, sillä Pietari ei enää kaivannut Vanhan Suomen linnoituksia puolustukseksi. Ne lakkautettiinkin vähin erin jo vuonna 1810.⁹¹

Kun Armfelt sitten oli todella asettunut Suomen asioiden esittelijäksi Pietariin, hän kävi keisarin kanssa merkittävän keskustelun toukokuun 19. päivänä 1811, jonka tuloksena hänelle uskottiin Vanhan Suomen yhdistämisasian kehittäminen. Armfelt työskenteli koko kesän 1811 asian parissa kooten parisataasivuisen hanketta puoltavan asiakirja-aineiston, joka käsitteli yksinomaan alueella vallitsevia epäkohtia. Hän kirjoitti 19. lokakuuta 1811 puolisolleen, että hän oli ”tänään aloittanut suuren työnsä molempien Suomien yhdistämiseksi”, mikä tarkoittanee, että hän oli tuolloin aloittanut esityksensä pukemisen kirjalliseen muotoon.⁹² Kohta tämän jälkeen, lokakuun 22. päivänä 1811 Armfelt ilmoitti Hämeen ja Uudenmaan läänien maaherralle Fredrik Stjernvallille, että yhdistämistyö oli täydessä käynnissä, mutta että vain keisari ja hän itse tiesivät asiasta. Vaitiolo oli siksi vielä paikallaan. Marraskuun 5. päivänä 1811 Armfelt allekirjoitti kaksi memoriaalia, joista toinen oli osoitettu keisarille, toinen Venäjän valtakunnanneuvostolle. Viimemainituksa muistiossa ”Mietteitä Vanhan ja Uuden Suomen yhdistämisestä” Armfelt perusteli toimenpidettä kirjoittamalla, että Vanha Suomi tarvitsi ”lain suojaaman aseman” kohotukseen ylös ”eläimellisestä tilastaan”. ”Jokainen ihmisystävä pitää tätä yhdistämistä mitä kauneimpana esimerkkinä siitä, kuinka kukistettu kansa voidaan tehdä onnelliseksi ja todellinen isänmaanystävä pitääkin tätä toimenpidettä hajonneen perheen yhdistämisenä vanhojen kotijumaliansa alttarin eteen”. Mutta ”tämän Suomen kansakunnan yhdistämisen (cette réunion

de la Nation Finoise) piti pysytellä Viipurin kuvernementin rajojen piirissä” ja sulkea sisäänsä sellaiset suomalaiset, joilla oli luoterilainen uskonto ja samat tavat, lait ja asetukset kuin mitä Suomessa oli. Laajennuksen piti siksi pysähtyä Rajajoelle ja suurelle Laatokalle, ei ulottua Aunuksen kuvernementtiin tai Inkerinmaalle. Näin saataisiin suuriruhtinaskunnalle myös idän suunnalla luonnolliset rajat – la naturel frontiere, Armfeltin sanoja lainataksemme.⁹³ Lopullinen, keisarin allekirjoittama yhdistämismanifesti on päivätty joulukuun 23. päivänä 1811.

Valmistelutyö sekä keisarin suhtautuminen siihen osoittaa, että yhdistämistyön päämottiivi oli filantrooppinen. Synä oli Vanhan Suomen vaikeiden talonpoikaisolojen parantaminen. Ei ole epäilystäkään siitä, että keisarilla oli tässä projektissa selväpiirteinen oma tahto.⁹⁴ Aleksanteri I:n maailmankuva perustui tässä kysymyksessä toisaalta valistusajan perintöön mutta toisaalta myös Venäjällä perinteiseen talonpoikaiskappinoiden kammoon, uhkasivathan ne yhtä lailla kuin palatsikaappauksetkin keisarikunnan vakautta, ja erityisen vaarallista olisi voinut olla niiden syttyminen pääkaupungin liepeellä. Tälle kannalle, että talonpoikaiskysymys oli yhdistämisen varsinainen syy, ei kansallisuuskysymys, on nykytutkimus kallistunut.⁹⁵ Mutta samalla on muistettava, että yhdistämisajatuksen kehitys oli alkanut puhtaana ruotsalaisena revansismina.

Laajempaa taustaa vasten on nimittäin ilmeistä, että talonpoikaisongelma ja erilaiset alueliitokset eivät Venäjällä välttämättä ollenkaan langenneet yhteen. Talonpoikaiskysymys heijastui Venäjällä paitsi keisarikunnan kokonaisongelmana esimerkiksi

90. Ibidem 74.

91. Jyrki Paaskoski (1997) 301–302.

92. Danielson-Kalmari (1911) s. 99.

93. Ibidem s. 98–112. Katso myös J. R. Danielson-Kalmari, *Viborgs läns återförening med det övriga Finland* 91–92.

94. Stig Ramel (1997) *Gustaf Mauritz Armfelt 1757–1814, Dödsdömd kungagunstling i Sverige, Ärad statsgrundare i Finland*, Stockholm: Atlantis 317.

95. Jyrki Paaskoski (1997b) *Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826*, Helsinki: Bibliotheca Historica 24.

Liivin- ja Vironmaan talonpoikaislaeissa vuodelta 1802 sekä näiden alueiden talonpoikien vapauttamisena vuosina 1816 ja 1819. Baltian ritaristot olivat kivenkovaan vastustaneet näitä alun perin saksalaisten literaattien vaatimia reformeja, mutta Venäjän keisari oli ajanut ne läpi. Hankkeisiin ei kuitenkaan liittynyt rajojen muuttamista. Epäilemättä Vanhan Suomenkin ongelma olisi voitu yrittää ratkaista ilman mitään rajansiirtoa. Sellaisiahan sattui sekä suunnitelmien että realiteettien tasolla esimerkiksi Puolassa, jonka sirpaleiden yhdistämistä alettiin suunnitella kohta Puolan jakojen jälkeen ja jonka Napoleon osaksi toteuttikin vuonna 1807 yhdistämällä Preussin ja Itävallan haltuun joutuneet Puolan osat.

Suomen suuriruhtinaskunnan ja Vanhan Suomen yhdistäminen talonpoikaiskysymyksen vuoksi on Venäjän historiassa uniikki tapahtuma. Kahden eri agraarisen oikeuskäsityksen voimakkaasta yhteentörmäyksestä syntynyt ongelma yritettiin ratkaista siirtämällä se suuriruhtinaskunnan piiriin, mutta ei donaatioiden synnyttämä kipu rajansiirrosta mihinkään kadonnut, vaan lahjoitusmaiden ankeat olot jatkuivat 1800-luvun jälkipuoliskolle ja aiheuttivat jatkuvaa tulehdusta ratkaisuponnisteluista huolimatta. Lahjoitusmaista lopen hermostunut valtiosihteerin R. H. Rehbinder ehdotettiin vuonna 1824 – tosin tuloksetta – 25 Viipurin läänin itäisimmän pitäjän, joissa oli eniten lahjoitusmaita, palauttamista takaisin Venäjälle. Ruotsalaisen oikeuden ulottaminen Pietarin porteille muodosti hänen mielestään pysyvän uhan Suomen erityisasemalle.⁹⁶ Kaikkiaan Vanhan Suomen noin sadantuhannen lahjoitusmaatalonpoijan ongelma oli häviävän pieni verrattuna Venäjän talonpoikaisongelmaan – Venäjän maaseudulla oli vuoden 1858 väestönlaskennan mukaan 43 miljoonaa maaorjaa.

Vanhan Suomen liittämiseksi on myös etsitty puhtaasti ulkopoliittisia syitä. Sehän osuu ajallisesti miltei yksin Ruotsin vuonna

1812 aloittaman rauhanpolitiikan kanssa. On kuitenkin epävarmaa, vaikuttiko toimenpide sanottavasti Turun kokoukseen Aleksanteri I:n ja Kaarle Juhanan välillä. Kokouksen menoa kyllä häiritsi talonpoikien ja muun rahvaan mielenosoituksellinen innostus Ruotsin kruununprinssin näkemisestä. ”Kansaa oli kaikkialta Suomesta virrannut Turkuun. Talonpojat sanoivat, että he joisivat krouveissa koko vuoden ansionsa siitä ilosta, että he olivat nähneet hänet [Kaarle Juhanan].”⁹⁷ Venäläisten politiikan piti Suomessa ottaa huomioon ei vain eliitin, vaan myös jatkuvasti ruotsinmielisen talonpojiston opinioita, ja näihin tietysti Vanhan Suomen osalta tehty ratkaisu vetoisi myönteisesti.

Pappien Göttingenin tuomiset

Vanhan ja Uuden Suomen eroja miettiessä unohtuu helposti se tosiasia, että yhtäläisyydet olivat alueiden välillä toki paljon painavimmat kuin erot. Olisihan kahden aivan erilaisen alueen yhdistäminen ollut perin tarpeetonta. Näihin yhtäläisyyksiin kuului paitsi osa yhteiskuntajärjestyksestä myös kansankieli (ja jossain määrin ruotsi) sekä ennen muuta luterilaisuus, joka oli yhteisen pappissivistyksen muodossa ollut Kymijoen yli ulottuvana yhdyssiteenä aina vuoteen 1802 asti, jolloin Vanhan Suomen protestanttinen pappiskoulutus siirrettiin Turun akatemiasta uuteen Tarton yliopistoon. Itse asiassa määräys alueitten kirkollisesta yhdistämisestä annettiin Porvoon uudelle piispalle, aikaisemmalle tuomiorovasti Magnus Jacob Alopaeukselle, viisi viikkoa aikaisemmin eli marraskuun 7. päivänä 1811 kuin mikä oli yhdistämismanifestin päiväys. Piispa oli jo ehtinyt lähteä pitkälle tarkastusmatkalleen Vanhan Suomen seurakuntiin ja herättänyt siellä hämmästystä kuukautta ennen kuin Viipurin kuverne-

96. Markku Tyynilä (2006) ”Rehbinder, Robert Henrik (1777–1841), ministerivaltiosihteerin, yliopiston kansleri, kreivi”, *Suomen Kansallisbiografia* 8, Helsinki 179.

97. Lainaus paikalla olleen Ruotsin oikeuskansleri Hans-Gabriel Trolle-Wachtmeisterin muistiinpanoista. Nils Erik Villstrand (2009) *Riksdelen. Tiden 1560–1812*, Finlands svenska historia 2, Helsingfors/Stockholm: Svenska litteratursällskapet/Atlantis. Lainaus on poimittu käsikirjoituksesta.

mentin viranomaiset saivat virallisesti tietää kuuluvansa suuriruhtinaskuntaan.⁹⁸

Hiippakuntänäkökulmalla oli varmaan myös merkitystä David Alopaeuksen ajattelussa. Hän oli Viipurin tuomiorovastin poika, ja isän isä oli ollut myös Viipurin tuomiorovasti, oikeutenaan vihkiä pappeja koko Vanhan Suomen alueelle.⁹⁹ Nämä molemmat henkilöt olisivat ehkä olleet Itä-Suomen piispoja mikäli hiippakunta olisi jäänyt jakamatta. Piispalliseen menneisyyteen viittasi myös David Alopaeuksen etunimi David, joka oli annettu hänelle Viipurin viimeisen Ruotsinajan piispan David Lundin muistoksi. Näin korkean diplomaatin sukuperintökin tuntui vahvasti viittaavan yhteisen, jakamattoman itäsuomalaisuuden suuntaan.

Itäsuomalaisuudessa korostui suomalaisuus toisella tavalla kuin länsisuomalaisuudessa. Asenne suomen kielen parantamiseen oli Viipurin alueella paljon avoimempi kuin lännessä. Venäjä ei toisin kuin Ruotsi ollut mikään kansallisvaltio, vaan Vanhan Suomen säätyläisille, niin saksalaisille kuin suomalaisille, oli mahdollista identiteettinsä säilyttäen hakeutua korkeisiin virkoihin keisarikunnan palveluksessa.¹⁰⁰ Juuri tällainen säätyläinen oli David Alopaeus. Hänen tapauksessaan on otettava myös huomioon toinenkin tekijä, opintovuosien perintö.

Alopaeus oli 1780-luvulla opiskellut Göttingenissä, Saksan vapaimmassa yliopistossa, jossa Ranskan valistusfilosofien vaikutus oli ollut tuntuva. Siellä oli 1700-luvun puolimaista toiminut professorina historiantutkija August Ludwig von Schlözer, Nestorin kronikan julkaisija. Hänen julkaisunsa *Staatsanzeigen* (1782–93) oli valtio-opillisen neuvonnan kultakaivos. Professori esitti tässä aikakauskirjassaan kansojen onnesta ja elinehdoista ajatuksia, jotka poikkesivat abso lutismin ajan hengestä. Schözer hahmot-

ti kansallisuus- ja kulttuuriteoriaansa Rousseauin pohjalta. Myös luonnonkansat, ”historiattomat kansat” olivat luonnollisessa hyvydessään tärkeitä.¹⁰¹ Schlözerin ansiota oli, että Göttingen nousi keskeiseksi suomalais-ugrilaisten kansojen tutkimuskeskukseksi, jonka vaikutusta säteili Turkuun, Pietariin ja Wieniin, joissa kaikkialla käsiteltiin tieteellisesti suomensukuisten kansojen historiaa. Schlözerin oppilas Friedrich Rühs julkaisi esityksen ”Finnland und seine Bewohner” (1809), jossa Suomi oli ensimmäistä kertaa subjektina. Kirjoittaja esitti käsitteen Suomi kansallisuus pohjaisesti, ottaen mukaan esityksensä myös ulkosuomalaiset, erityisesti Ruotsin metsäsuomalaiset.¹⁰² Göttingeniläisyyteen liittyi myös A. H. L. Heerenin ja E. M. Arndtin hieman, mutta vain vähän, myöhempi pohdiskelu siitä, oliko historiattomilla kansoilla omaa kansallisuutta.¹⁰³ On luultavaa, että tämän tapainen ajastaan edellä oleva ajattelu oli jättänyt jälkiään myös tässä yliopistossa opiskelleeseen David Alopaeukseen.

Lopuksi: David Alopaeuksen todellinen osuus suuriruhtinaskunnan rajojen määrittämisessä 1809–12 on epäselväksi jäävä kysymys. Ainoastaan se tiedetään, että hän kannatti suuriruhtinaskunnan luoteisrajaksi Kalix-jokea ja kaakkoisrajoiksi Viipurin kuvernementin rajoja keisarikuntaa vasten. Nämä rajat olivat ajan käsityksen mukaan ”luonnollisia rajoja”. On otettava huomioon, että vaikka Kalix-joki sitten vaihtuikin paremmin tunnettuun Tornionjokeen, sulki uudet rajat sisäänsä luterilaisen kirkon, Ruotsin yhteiskuntajärjestyksen ja osaksi myös suomen kielen hahmottaman valtiollisen yksikön, jonka kuuluminen Venäjään antoi myös keisarikunnalle lännessä ”luonnolliset joki- ja merirajat”. Siksi voi yhtyä maassamme kesällä 1812 matkailleen ma-

98. S. Sirenus (1913) *”Vanhan Suomen” kirkon palauttaminen Suomen kirkon yhteyteen. Piispa M. J. Alopaeuksen osa yhdistämistyössä*, Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia XI, 224–256.

99. Axel Bergholm (1901) *Sukukirja Suomen aatelitomia sukuja I*, Kuopio. Alopaeus-suku.

100. Matti Klinge (1975) *Itä-Suomi 1800-luvun kuvioissa*, Bernadotten ja Leninin välissä, Helsinki: WSOY 58–59.

101. Matti Klinge (1982) *Kaksi Suomea*, Helsinki: Otava 65–66.

102. Ks. Kari Tarkiainen (1993) *Finnarnas historia i Sverige 2. Inflyttarna från Finland och de finska minoriteterna under tiden 1809–1944*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura/Nordiska museet 131–132.

103. Jukka Ammond (1992) *Arwidsson romantikkona ja runoilijana*. Adolf Ivar Arwidsson, näkijä ja tekijä, toim. Mauno Jokipii, Jyväskylä: Atena Kustannus. 47–48.

dame de Staëlin maanpakolaisuistelmisaan kirjaamaan mielipiteeseen, että Suomen osalta oli toteutunut ”vuosisadan suurin aate, luonnolliset rajat”, kun se oli yhdistetty Venäjään.¹⁰⁴ Myös Ruotsi sai Haminan rauhassa omat ”luonnolliset rajansa”, mikä aikaa myöten heijastui myös henkisen elämän alueelle – niinpä 1800-luvun alun Götiska förbundet ihannoikin rohkeita vii-

kinkejä, jotka kuuluivat ammoiseen aikaan ennen Svean valtakunnan idänekspansiota, edellisen Pien-Ruotsin kuvaan.¹⁰⁵ ■

104. Klinge (2009) 376–379.

105. Gabriel Bladh och Christer Kuvaja (2005) *Från ett rike till två nationalstater. Dialog och särart. Människor, sambällen och idéer från Gustav Vasa till nutid. Svenskt i Finland – finskt i Sverige I*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 25.